ภูมิกายาและประวัติศาสตร์
Geo-Body and History

ธงชัย วินิจจะกูล
Thongchai Winichakul

3

ภูมิกายาและประวัติศาสตร์

ธงชัย วินิจจะกูล
ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-เมดิสัน
พวงทอง ภวัครพันธุ์ แปล

หมายเหตุผู้เขียน

นักประวัติศาสตร์รู้มานานแล้วว่าสยามสมัยก่อนไม่มีเส้นเขตแดนชัดเจนรอบประเทศอย่างที่รู้จักกันในปัจจุบัน

นี่ไม่ใช่ข้อสรุปหรือข้อเสนอแปลกใหม่ของ ***Siam Mapped (SM)***[1] แต่เป็นจุดเริ่มต้น

มักเข้าใจกันผิดๆ ว่าเส้นเขตแดนไม่ชัดเจนเพราะขาดความรู้ ขาดเทคโนโลยี สยามใหญ่โตขนาดไหน จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยสักนิด ประเด็นนี้จึงไม่สำคัญเท่าไรนัก

SM เห็นว่านี่เป็นปัญหาสำคัญมากทางประวัติศาสตร์ เพราะไม่ใช่แค่เรื่องของการขาดแคลนเทคโนโลยี

ถ้าไม่มีเส้นเขตแดนแบบสมัยใหม่ ย่อมไม่มีประเทศสยามที่เรารักหวงแหนในปัจจุบัน

แต่ถ้าไม่มีแผนที่สมัยใหม่ ย่อมไม่มีเส้นเขตแดนแบบสมัยใหม่

แต่แผนที่สมัยใหม่เป็นผลผลิตของความรู้ภูมิศาสตร์ที่เพิ่งเกิดขึ้นในโลกหลังคริสต์ศตวรรษที่ 16 และเพิ่งกลายเป็นฐานของระเบียบภูมิศาสตร์การเมืองในศตวรรษที่ 19 นี้เอง

ความรู้ภูมิศาสตร์สมัยก่อนแตกต่างออกไปอย่างสำคัญ แผนที่ก็ต่างกันอย่างสำคัญ

ความคิดเรื่องอำนาจขององค์อธิปัตย์ของสยามสมัยก่อนก็ต่างกับสมัยใหม่ลิบลับ เพราะไม่ใช่อธิปไตยเหนือดินแดน

ความคิดเรื่องดินแดนสมัยก่อนก็ต่างกับสมัยใหม่ เช่น ไม่มีการหวงแหนดินแดนทุกตารางนิ้ว กษัตริย์โบราณยกให้แลกเปลี่ยนกันไปมาบ่อยๆ

ชาติสมัยใหม่ถือดินแดนของประเทศเป็นเรื่องคอขาดบาดตายหวงแหนทุกตารางนิ้ว รัฐสนใจจัดการชายแดนทุกแห่งเพราะอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนเป็นเอกภาพตลอดทั้งแผ่น แถมยังเป็นเจ้าของเด็ดขาดแต่ผู้เดียว ไม่มีทางซ้ำซ้อนแบ่งปันกับใคร

ความรู้ภูมิศาสตร์สมัยใหม่และแผนที่สมัยใหม่จึงเป็นปัจจัยสำคัญมหาศาล

เพราะแผนที่ก่อให้เกิดประเทศสยามที่หลายคนคลั่งไคล้หลงใหลในทุกวันนี้

การเปลี่ยนผ่านของความรู้ภูมิศาสตร์และความคิดทั้งหลายที่กล่าวมาไม่ใช่วิวัฒนาการที่เกิดอย่างค่อยเป็นค่อยไปหรือปรับทีละนิดหน่อย (และไม่ใช่เพียงแค่มีเทคโนโลยีใหม่ๆ มาเสริมความคิดสมัยใหม่ที่สยามมีมานานแล้วแต่โบราณอย่างแน่นอน)

การเปลี่ยนผ่านระดับรากฐานของรัฐและสังคมนี้ เกิดขึ้น ณ ช่วงขณะ (moment) ต่างๆ ในเวลาเพียง 40-50 ปี (ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19) เมื่อความรู้ภูมิศาสตร์แบบใหม่ที่กำเนิดจากโลกตะวันตกปะทะกับความรู้ชุดเดิมที่ดำรงอยู่ก่อนแล้ว

SM อธิบายการปะทะกันของความรู้ภูมิศาสตร์คนละชนิด ณ ช่วงขณะต่างๆ

SM อธิบายการปะทะกันของจักรวาลวิทยาคนละชุด โลกใบเดียวกันแต่คนละอย่าง

SM อธิบายการปะทะกันของความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยคนละชนิด

SM อธิบายการปะทะกันของความคิดเรื่องดินแดน

และสิทธิเหนือดินแดนคนละอย่าง

SM อธิบายการปะทะกันของความคิดเรื่องเขตแดนคนละแบบ

SM อธิบายการทำและการอ่านแผนที่ ซึ่งอิงแอบความรู้คนละชุดกันโดยสิ้นเชิง

การทำแผนที่และกำหนดเส้นเขตแดนในช่วงระยะดังกล่าว คือ รูปธรรมของการปะทะกันระหว่างความรู้ภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์การเมืองคนละชุด คือช่วงขณะของการเปลี่ยนผ่านจากความรู้แบบเดิมสู่ชัยชนะของภูมิศาสตร์และแผนที่สมัยใหม่ มีทั้งการปะทะเล็กๆ น้อยๆ และใหญ่โต ทั้งที่น่าขบขัน น่าทึ่ง และเคร่งเครียดคอขาดบาดตาย

ในระยะต้นของการเปลี่ยนผ่าน ชนชั้นนำสยามเป็นตัวแทนความรู้ภูมิศาสตร์ชุดเดิม แต่ชนชั้นนำสยามปรับตัวเป็นตัวแทนความรู้ภูมิศาสตร์สมัยใหม่ในเวลาไม่นานนัก ทว่าการปะทะยังดำเนินต่อมาเพราะราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรรอบข้างจนถึงขณะนั้นดำรงอยู่บนฐานภูมิศาสตร์ชุดเก่า ชนชั้นนำสยามเองเข้าร่วมช่วยการปะทะเปลี่ยนผ่านดังกล่าว

การปะทะเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญที่สุด คือ วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

ชนชั้นนำสยามในขณะนั้นตระหนักดีว่า ดินแดนประเทศราชทั้งหลายเป็นเมืองขึ้นขององค์ราชาธิราชในภูมิภาคหลายพระองค์ในเวลาเดียวกัน ตามภูมิศาสตร์การเมืองแบบใหม่จะนับว่าประเทศราชเหล่านั้นเป็นของใครย่อมไม่ชัดเจน จะนับว่ามีอิสระเป็นตัวของตัวเองก็ยังได้ (นักประวัติศาสตร์สมัยหลังต่างหากที่ตระหนักในข้อนี้ไม่พอ)

แน่นอนว่าชนชั้นนำสยามย่อมมองเข้าข้างตัวเองว่า สยามมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะผนวกประเทศราชเหล่านั้นเป็นของสยามแต่ผู้เดียว ตามภูมิศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ สยามจึงเร่งจัดการผนวกประเทศราชซึ่งอยู่ภายใต้เขตอิทธิพลของกษัตริย์สยาม แต่ไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งของสยามแต่ผู้เดียว ให้กลายเป็นของสยามประเทศรัฐสมัยใหม่

แต่พวกเขาตระหนักดีเช่นกันว่า เส้นเขตแดนและแผนที่สมัยใหม่เท่านั้นที่เป็นเครื่องมือเพื่อทำให้การอ้างสิทธิ์ดังกล่าวเป็นความจริง สยามจึงเร่งสำรวจ ตีเส้น ทำแผนที่สมัยใหม่อย่างเร่งด่วนในช่วง 10 ปี

ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

ความขัดแย้งกับฝรั่งเศสคือการแข่งขันแย่งชิงดินแดนประเทศราชเดิมเหล่านั้นนั่นเอง ทั้งสยามและฝรั่งเศสพยายามผนวกดินแดนที่คลุมเครือมาแต่โบราณ หวังให้กลายเป็นของตนอย่างชัดเจนตามหลักอธิปไตยเหนือดินแดนแบบสมัยใหม่ ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างเจ้าอาณานิคมที่หวังฮุบสยามเป็นอาณานิคมอย่างที่เข้าใจกันตลอดมา

ทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันด้วยกองทัพกับอาวุธ และช่างสำรวจกับแผนที่

วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 คือยกสุดท้ายของความขัดแย้ง ฝรั่งเศสชนะ สยามแพ้

แต่ความพ่ายแพ้ของสยามกลับมิใช่ความพ่ายแพ้ของเหยื่อที่ไม่มีทางสู้อย่างที่เข้าใจกันตลอดมา ยิ่งไปกว่านั้นผู้แพ้ที่แท้จริงกลับไม่ใช่สยาม แต่คือประเทศราชแต่เดิมทั้งหลาย และความรู้ภูมิศาสตร์ก่อนสมัยใหม่ทั้งชุด ซึ่งหมดบทบาทเป็นฐานคติของระบบรัฐและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่างๆ นับจากนั้นเป็นต้นมา

ร.ศ. 112 จึงเป็นหลักหมายครั้งแรกว่า ดินแดนและอธิปไตยเหนือดินแดนแบบสมัยใหม่ของสยามมีแค่ไหน ดินแดนเป็นรูปเป็นร่างของสยามเพิ่งเกิดขึ้น เป็นผลลัพธ์ของการปะทะและถูกฝรั่งเศสกำหนด ไม่ใช่เกิดจากสยามกำหนดเอง สร้างขึ้นเอง

สยามกำเนิดจากการต่อสู้ของภูมิศาสตร์และแผนที่ แต่วิกฤตการณ์ที่ให้กำเนิดสยามคือวิกฤตการณ์ที่คนไทยกลับจดจำว่าเป็นการเสียดินแดนครั้งใหญ่หลวง

ดินแดนเป็นรูปเป็นร่างของประเทศมิใช่แค่ผิวโลกชิ้นหนึ่งตามธรรมชาติ ดินแดนของชาติตามภูมิศาสตร์การเมืองสมัยใหม่มากับความหมาย ค่านิยม ที่ผูกพันกับดินแดนแบบที่ไม่เคยมีมาก่อน มากับระบบระเบียบปฏิบัติการของรัฐและสังคมเพื่อควบคุมดูแลดินแดนแบบที่ไม่เคยมีมาก่อน

นับแต่การเปลี่ยนผ่านความรู้ภูมิศาสตร์เป็นต้นมา ดินแดนกลับสำคัญถึงขนาดถวายชีวิตตนได้ ฆ่าคนอื่นก็ได้ เพื่อรักษาดินแดนทุกตารางนิ้ว

พื้นที่ทับซ้อนขนาดมหาศาลตลอดทุกพรมแดนของรัฐสมัยก่อน

เป็นเรื่องปกติ แถมยังช่วยให้เกิดสันติภาพระหว่างรัฐ ร้อยปีหลังมานี้เองกลับกลายเป็นเหตุให้เกิดความรุนแรงและสงครามนับครั้งไม่ถ้วน

ดินแดนทางภูมิศาสตร์เป็นมากกว่าพื้นผิวโลก แต่เป็น "ตัวตน" ทางภูมิศาสตร์ของชาติสมัยใหม่ รวมทั้งสยาม เป็น "ภูมิกายา" (geo-body) ของสยาม

ภูมิกายาสำคัญมากเพราะมีผลต่อการจัดการใช้อำนาจรัฐแทบทุกด้าน

ภูมิกายาสำคัญมากเพราะมีผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ทั้งหมด

ภูมิกายามีผลต่ออุดมการณ์ อารมณ์ความรู้สึกของคนทั้งชาติ เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ขาดมิได้ของลัทธิชาตินิยมทุกแห่งทุกชนิดในโลก รวมทั้งราชาชาตินิยมของสยามด้วย

บทความ "ภูมิกายาและประวัติศาสตร์" ที่นำเสนอในที่นี้เป็นบทที่ 8 ของ ***SM*** เป็นการอภิปรายความสัมพันธ์ระหว่างภูมิกายากับความรู้ประวัติศาสตร์ใน 3 ประเด็นสำคัญ คือ ประการแรก ประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วย ร.ศ. 112 ที่ปิดบังกำเนิดของสยามจากแผนที่ แต่กลับยกความดีความชอบให้แก่วีรบุรุษทั้งหลาย ทั้งๆ ที่วีรบุรุษเหล่านั้นตกเป็นเครื่องมือของความรู้ภูมิศาสตร์และแผนที่สมัยใหม่ในการเปลี่ยนผ่านของความรู้คนละชุด ประการที่สอง ประวัติศาสตร์นิพนธ์เลี่ยงไปอธิบายเป็นอย่างอื่น ได้แก่ การเสียดินแดนและการปฏิรูปการปกครอง ซึ่งแท้ที่จริงเป็นประวัติศาสตร์ตามอคติของชนชั้นนำสยามตามอุดมการณ์ราชาชาตินิยม ประการที่สาม ประวัติศาสตร์อคติดังกล่าวกลับอาศัยภูมิกายานั่นเองเป็นฐานของแนวคิด ยุทธศาสตร์ของเรื่องและโครงเรื่อง และเป็นกลวิธีทางวรรณกรรมในการผลิตความทรงจำและเรื่องเล่าที่ปิดบังกำเนิดของสยามจากแผนที่

ขอเก็บแง่มุมอื่นๆ อีกมากของ ***SM*** ไว้สำหรับคำนำของ "กำเนิดสยามจากแผนที่" หรือ ***SM*** ฉบับแปลภาษาไทย ซึ่งจะตามมาในเวลาอีกไม่นาน

ท้ายที่สุดนี้ผู้เขียนขอขอบคุณผู้มีส่วนในการแปล ***SM*** และบทที่ 8 ในที่นี้ ได้แก่ ดร. พวงทอง ภวัครพันธุ์ ไอดา อรุณวงศ์ อาจารย์ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ และผู้มีส่วนในการผลักดันมาเป็นเวลาหลายปี ได้แก่

ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ สุณีย์ วงศ์ไวศยวรรณ แห่งโครงการจัดพิมพ์คบไฟ ธนาพล อิ๋วสกุล ชัยธวัช ตุลาฑล พัชรี อังกูรทัศนียรัตน์ แห่งสำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน ที่ลงแรงช่วยจัดการธุระในการแปลให้มากมายเกินกว่าจะบรรยายได้หมด

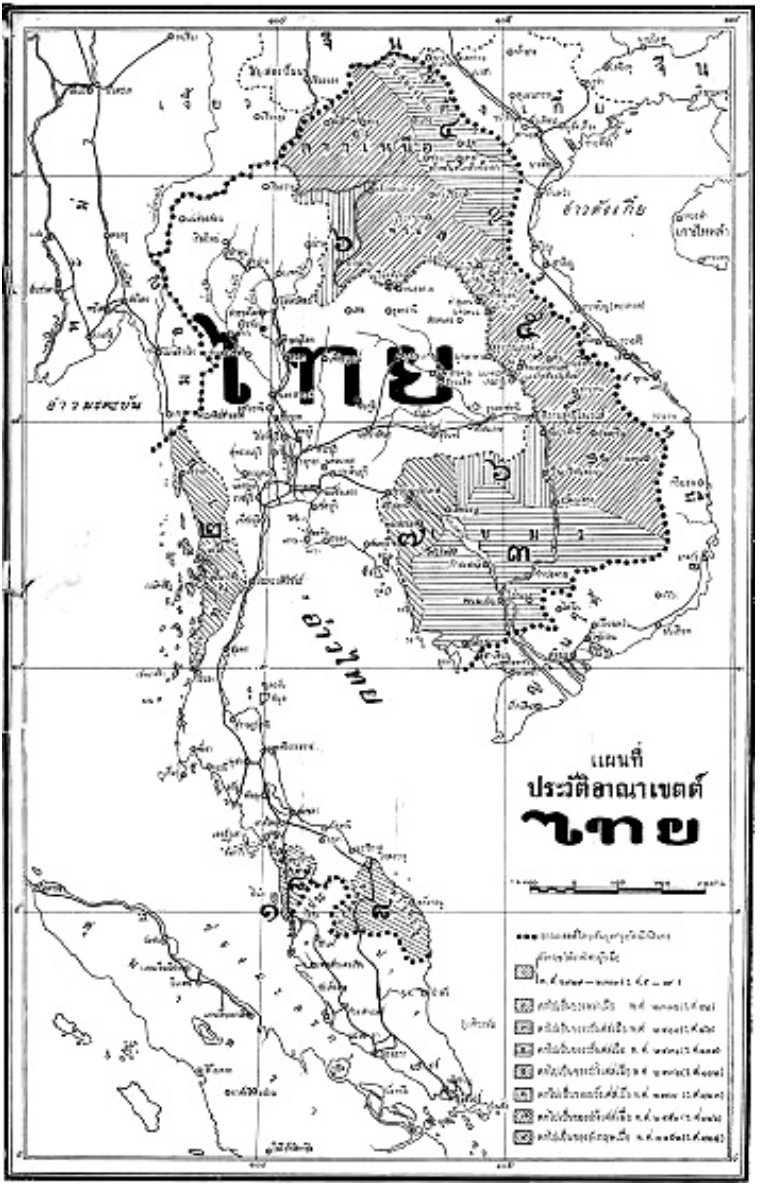

"แผนที่ประวัติอาณาเขตต์ไทย" แสดงพื้นที่ของสยามที่เสียไปในสมัยต่างๆ แผนที่ฉบับนี้ถูกอังกฤษและฝรั่งเศสประทวงว่าเป็นพฤติกรรม "จักรวรรดินิยม" ของสยามที่จะผนวกเอาพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พม่าตอนล่างและรัฐมาเลย์ทั้งสี่ ต่อมาแผนที่ฉบับนี้ถูกแจกจ่ายในการเรียกร้องดินแดนคืนในปี 2483 *(ภาพจาก สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ. 112)*

ภาพวาด “หมาป่าฝรั่งเศสกับลูกแกะสยาม” ปรากฏครั้งแรกในวารสาร PUNCH (ฉบับวันที่ 5 สิงหาคม ค.ศ. 1893) ของอังกฤษ ภาพดังกล่าวกลายเป็นแม่แบบของการอธิบายเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ในมุมมองของสยาม *(ภาพจาก ศิลปวัฒนธรรม, มิถุนายน 2550)*

การเดินขบวนประท้วงกัมพูชาและคำพิพากษาศาลโลกในประเทศไทยเมื่อปี 2505 ได้ผลิตซ้ำ “ภูมิกายา” ของสยามตามมุมมองของ “จักรวรรดินิยม” สยามดังแผนที่ที่ปรากฏในภาพนี้ *(ภาพจาก ความเมืองเรื่องเขาพระวิหาร)*

...เรื่องโบราณสถานนั้น เป็นเกียรติของชาติ อิฐเก่าๆ แผ่นเดียว ก็มีค่า ควรที่เราจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย...

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พ.ศ. 2500

ประวัติศาสตร์มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อชีวิตของความเป็นชาติ พระราชดำรัสข้างต้นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชไม่เพียงสะท้อน แต่ยังผลิตซ้ำและส่งผ่านข้อเท็จจริงดังกล่าวอย่างโน้มน้าวใจยิ่ง แต่ทำไม *ประเทศไทย* จึงต้องไร้ความหมายหากปราศจากอาณาจักรสยามในอดีต? ทำไมประชาชนไทยทุกวันนี้จึงรู้สึกว่า คำว่าประเทศไทยมีความหมายชัดเจนไม่คลุมเครือ? ความหมายของพระราชดำรัสของในหลวงชัดเจนได้อย่างไร? วาทกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชาติเกิดขึ้นได้อย่างไร?

เมื่อพูดถึงอดีต เราอาจนึกถึงสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้ว แต่ความจริงก็คือ มีแต่สิ่งที่เรานึกออกเท่านั้นที่ประกอบกันเข้าเป็นความรู้เกี่ยวกับอดีต

ที่มีความหมายสำหรับเรา ในภาษาอังกฤษ อดีต (the past) คือเหตุการณ์ที่เราหวนระลึกถึงได้ (re-collected เก็บรวบรวมขึ้นมาใหม่) อดีตดำรงอยู่โดยสัมพันธ์กับองค์ความรู้ที่เรารวบรวมประกอบขึ้น

ฉะนั้น อดีตที่เรารู้จักจึงเป็นตัวแทนของอดีตที่สร้างขึ้นจากมโนภาพของเราเอง แต่เชื่อว่าเป็นอดีตที่แท้จริง ประวัติศาสตร์ในฐานะวิชาความรู้แขนงหนึ่งจึงเป็นวาทกรรมเกี่ยวกับอดีต เป็นภาษาที่ทำให้เรื่องราวที่เราระลึกถึงมีความหมายและชัดเจนเข้าใจได้ ประวัติศาสตร์มิได้เป็นเรื่องของการค้นพบข้อเท็จจริงที่ขาดๆ หายๆ มากไปกว่าเป็นเรื่องของการจดจำ (re-member จัดเรียง ประกอบ) มันอย่างไร

เช่นเดียวกับกรณีของภูมิศาสตร์ มโนภาพก่อนสมัยใหม่ของคนพื้นเมืองต่ออดีตแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากความคิดแบบตะวันตกในเรื่องประวัติศาสตร์ และในที่สุดก็ถูกแทนที่ด้วยมโนภาพสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม นี่เป็นประเด็นที่ต้องศึกษาแยกออกไปต่างหาก คำถามของเราในที่นี้ยังคงอยู่ที่ว่า กำเนิดของภูมิกายามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างไรต่อการสร้างอดีตของสยาม มันได้ผลิตหรือส่งผลกระทบต่อความรู้หรือวาทกรรมชนิดอื่นอย่างไร เพื่อทำให้ความรู้หรือวาทกรรมชนิดอื่นสอดคล้องคล้อยตามอำนาจและความต้องการของภูมิกายา?

การพิจารณาประเด็นนี้จะทำให้เราเห็นถึงตัวอย่างอันซับซ้อนแต่ชัดเจน ถึงการที่วาทกรรมอันทรงพลังสองชนิดนี้เชื่อมผนึกเข้ากันได้อย่างไร และผลคืออะไร ในความเป็นจริง ความต้องการประวัติศาสตร์ใหม่ถอดด้ามเกิดขึ้นพร้อมกับภูมิกายา เพราะการมาของภูมิกายาก่อให้เกิดความพลิกผันต่อชีวิตของสยาม การเขียนอดีตชนิดใหม่เป็นสิ่งจำเป็นต่อการสมานรอยแตกร้าวของประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องยาวนาน

บาดแผลของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 กับอดีตที่ไม่ต่อเนื่อง

กรณีฝรั่งเศสนำเรือปืนเข้าปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา และจ่อปืนไปยังพระบรมมหาราชวังอยู่หลายวัน [ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกลางเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งเรียก

กันในสมัยหลังว่า “วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112” -*ฟ้าเดียวกัน*] เป็นเหตุการณ์ที่สร้างความตระหนกตกใจให้แก่ชนชั้นนำสยามอย่างยิ่ง พวกเขาไม่อยากเชื่อว่าสยามจะพ่ายแพ้ได้อย่างง่ายดายเช่นนี้ อีกทั้งชนชั้นนำสยามหลงเชื่อใจว่าอังกฤษจะให้ความช่วยเหลือหากสยามพิพาทกับฝรั่งเศส

เหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำลายความเชื่อมั่นในตนเองและอังกฤษก็กลายเป็นพันธมิตรที่พึ่งพิงไม่ได้ อังกฤษไม่ต้องการมีความขัดแย้งขั้นรุนแรงกับฝรั่งเศสในฐานะตัวแทนของสยาม และได้ชี้แจงกับสยามมากกว่าหนึ่งครั้งว่าตนจะไม่เข้าไป “ผสมโรง” กับเหตุการณ์ดังกล่าว

ในคำตอบต่อคำร้องขอความช่วยเหลือจากสยามในวันที่ฝรั่งเศสเข้าปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา อังกฤษได้แจ้งกับราชสำนักว่าให้ *“ขจัดความคิดที่ว่าเรากำลังใคร่ครวญปฏิบัติการร่วมเพื่อปกป้องกรุงเทพฯ”* ที่เลวร้ายยิ่งกว่านั้น อังกฤษบอกให้สยามทำตามความต้องการของฝรั่งเศสเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเมื่อสยามลังเล อังกฤษกล่าวหาสยามว่าไม่ให้ความร่วมมือ[2]

ในที่สุดสยามต้องยอมแพ้ ความเชื่อมั่นในฝีมือทางการทูต การทหาร และสิทธิตามธรรมชาติของตนที่มีเหนือดินแดนที่เป็นข้อพิพาทถูกสั่นคลอนและตกต่ำลงอย่างมาก โนเอล แบ็ตตี้ กล่าวว่า วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้ชนชั้นปกครองสยามถึงกับเกิดอาการ “วิกฤตขวัญกำลังใจ”

> *ความรู้สึกไม่มั่นคง [ของสยาม] มีมากขึ้น ความนับถือตนเองแตกเป็นเสี่ยงๆ... พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระประชวรตลอดช่วงวิกฤตการณ์ ทรงทุกข์ทรมานทั้งทางกายและใจ น้ำหนักพระวรกายของพระองค์ลดลงถึง 42 ปอนด์ ในช่วงระหว่างเดือนสิงหาคมถึงพฤศจิกายน และตรัสอย่างไม่ปิดบังว่าไม่ปรารถนาจะมีพระชนม์ชีพอยู่อีกต่อไป*[3]

ในขณะนั้นมีคนไม่มากนักที่เชื่อว่ารัชกาลที่ 5 จะรอดพระชนม์ชีพมาได้ เริ่มมีการวิ่งเต้นเพื่อตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเพื่อบริหารราชบัลลังก์แทนองค์รัชทายาทที่ยังทรงพระเยาว์[4] แต่พระองค์ก็ทรงรอดมา

ได้ในที่สุด ทั้งนี้ความดีความชอบยกให้บทกลอนที่มีเนื้อหาตำหนิพร้อมกับให้กำลังใจของพระอนุชาของพระองค์ คือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[5] พระองค์ไม่เพียงรอดพระชนม์ชีพมาได้ แต่ยังสามารถฟื้นพระองค์ได้อย่างน่าทึ่ง เพื่อเป็นกัปตันนำนาวาสยามต่อไป ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ กราบทูลพระองค์ทรงผนึกจิตใจของบรรดาชนชั้นนำให้เข้มแข็งเพื่อรับมือกับภารกิจภายภาคหน้า

อย่างไรก็ตาม ใครจะสามารถปฏิเสธคำกล่าวที่ว่า *"วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ได้ฝากแผลเป็น"* ไว้กับรัชกาลที่ 5 และผู้นำคนอื่นๆ[6] พวกเขารู้สึกว่าเอกราชของสยามเผชิญกับภัยคุกคามคืบใกล้เข้ามาทุกทีในแต่ละปี การ "สูญเสีย" ดินแดนตามที่พวกเขาเข้าใจ, อาการช็อกในกลางเดือนกรกฎาคม ปี 2436 (ร.ศ. 112), ความล้มเหลวของราชอาณาจักรที่ถูกเปิดเผยและพิสูจน์ฉับพลัน, ความรู้สึกท้อแท้สิ้นหวังต่อความเชื่อมั่นในตนเองที่เกินจริง และต่อความเชื่อมั่นในวิถีทางการทูตแบบอารยะ ตลอดจนวิกฤตการณ์ขวัญกำลังใจที่ตามมาหลังเกิดเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้นี่เองที่ทำให้ผู้คนเห็นว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นช่วงขณะที่เจ็บปวดรวดร้าวอย่างยิ่งของประวัติศาสตร์สยาม แน่นอนว่ามันคือความเจ็บปวดรวดร้าวของชนชั้นปกครองสยาม

ในแง่นี้ วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นช่วงขณะแห่งความขัดแย้งในตัวเองอย่างสำคัญ กล่าวคือมันเป็นเวลาที่สยามสูญเสียประเทศราชของตนให้แก่ฝรั่งเศส ขณะเดียวกันมันก็คือเวลาที่ภูมิกายาหรือตัวตนทางกายภาพของสยามอุบัติขึ้น เป็นช่วงขณะที่เกิดการปะทะแตกหักของมโนภาพและแบบแผนการปฏิบัติทางภูมิศาสตร์คนละชนิด จนความเข้าใจต่อความเป็นชาติแบบเก่าได้ถูกสับเปลี่ยนแทนที่

ดูเผินๆ สยามกำลังอยู่ในกระบวนการทำให้ทันสมัย แล้ววิกฤตการณ์มารบกวนกระบวนการนี้ [หมายความว่า วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ไม่ได้มีความสำคัญนัก -*ฟ้าเดียวกัน*] แต่ที่จริงคงไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้ว่า สยามหลัง ร.ศ. 112 มิได้เหมือนกับสยามก่อนหน้านั้นอีกต่อไป แม้กระทั่งในความคิดของผู้ปกครองสยามเอง พวกเขาดำเนินภารกิจของตนต่อ แต่เป็นไปในสถานการณ์ที่แตกต่างจากเดิม ในสยามที่แตกต่างไป ทั้งในแง่ของกายภาพบนพื้นผิวโลกและในความนึกคิดของพวกเขาเอง

วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นจุดพลิกผันหักเหอย่างแรงในชีวิตของสยาม รอยแตกหักในชีวิตของชาตินี้จำเป็นต้องได้รับการสมาน และจำต้องมีคำอธิบายถึงความปั่นป่วนที่น่ารับฟังพอที่จะช่วยสมานแผลเยียวยา เพื่อทำให้ทุกคนเกิดความรู้สึกมั่นใจว่าชีวิตของประเทศชาติยังคงดำเนินมาตามสายธารเวลาที่ต่อเนื่องปกติ

ความต้องการเรื่องราวแบบใหม่ ณ เวลาที่เกิดความตึงเครียดระหว่างความต่อเนื่องกับความพลิกผันหักเห มิใช่ปรากฏการณ์ใหม่แต่อย่างใด ทั้งมิใช่เรื่องใหม่สำหรับสยามด้วย งานศึกษาหลายชิ้นได้ย้ำให้เห็นถึงบทบาทของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในฐานะเครื่องมือทางการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบใหม่เหนือคู่ต่อสู้ของตน ราวกับโฆษณาชวนเชื่อหรือการล้างสมอง[7]

อย่างไรก็ตาม มีงานน้อยชิ้นที่วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความพลิกผันหักเหในประวัติศาสตร์กับการสร้างความรู้อดีตที่เน้นความต่อเนื่องยาวนาน หรือการฟื้นฟูยุคทองในอดีต เพื่อสร้างความมั่นใจและความคุ้นเคยให้กับผู้คน เป็นต้นว่า ตอนเริ่มต้นรัตนโกสินทร์ในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ราชวงศ์ใหม่ในพระราชวังใหม่ ณ ราชธานีใหม่ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นจุลจักรภพแห่งใหม่ ได้พยายามฟื้นฟูระบบระเบียบของบ้านเมืองขึ้นมาหลังการล่มสลายของศูนย์กลางอำนาจเก่า

ความตึงเครียดระหว่างความต่อเนื่องกับการแตกหักของสายธารประวัติศาสตร์ได้รับการบรรเทาให้เบาบางลงด้วยการตอกย้ำเรื่องราวทางศาสนาว่าด้วยโลกที่ได้รับการจัดระเบียบขึ้นมาใหม่ ผนวกกับการเขียนประวัติศาสตร์ราชสำนักใหม่ให้เป็นผู้สืบทอดสานต่อระเบียบโลกเก่า[8] เมื่อพิจารณาการบิดเบือนและเรื่องราวที่ผิดฝาผิดตัว งานเขียนดังกล่าวอาจไม่ได้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบใหม่มากเท่ากับที่เป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ที่ช่วยให้พวกเขาเองเข้าใจและทำใจได้กับอดีตที่เพิ่งผ่านพ้นไป

การแตกหักอีกครั้งหนึ่งก็คือการปฏิวัติ 2475 ซึ่งเป็นจุดจบของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และจุดเริ่มต้นของระบอบทหารในสยาม

คราวนี้รอยแตกแยกถูกเย็บสมานเข้าด้วยกันโดยปิดบังอำพรางหรือมองข้ามลักษณะหักรากถอนโคนของการปฏิวัติปี 2475 สิ่งที่เข้า

มาแทนที่คือการอธิบายอดีตของไทยในกรอบการต่อสู้ครั้งแล้วครั้งเล่าเพื่อปลดปล่อยประเทศจากการปกครองของต่างชาติ หรือเพื่อปกป้องเอกราชของชาติ นี่คือเรื่องของการต่อต้านลัทธิอาณานิคมที่คุ้นเคยกันดี

ซ้ำร้ายไปกว่านั้น สยามหลังการปฏิวัติ 2475 ถูกสร้างให้กลายเป็นการฟื้นฟูยุคทองของสุโขทัย ซึ่งถือกันว่าคืออาณาจักรแห่งแรกของสยาม[9] ตามกรอบการเล่าเรื่องเช่นนี้ แม้ว่าชีวิตของชาติจะขึ้นๆ ลงๆ แต่ปัจจุบันคือความต่อเนื่องของวันเวลาอันรุ่งเรืองในอดีต ความเปลี่ยนแปลงมิได้ทำให้สูญเสียอะไร และอนาคตของชาติก็ไม่มีอะไรที่ประหลาดน่ากลัว แม้ว่าจะไม่มีระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้วก็ตาม

อันที่จริง ช่วงเวลาแห่งความสับสนวุ่นวายไม่เคยถูกเก็บงำหรือลบล้างออกจากความทรงจำ ตรงกันข้าม มันเป็นที่รับรู้โดยทั่วไป เพียงแต่ว่ามันถูกตบแต่งดัดแปลงและอธิบายในแนวที่ทำให้ความแตกหักสามารถเข้ากันได้กับอดีตอันยืนยาว

ถ้าเช่นนั้น รอยแตกร้าวของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ได้ก่อผลกระทบกับเรื่องเล่าสมัยใหม่เกี่ยวกับอดีตของสยามมากเพียงใด? เป็นไปได้หรือไม่ว่ากำเนิดของภูมิกายาและบทบาทของแผนที่จะต้องถูกกลบเกลื่อนเพื่อลบล้างความไม่ต่อเนื่อง

สยามหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรากฏตัวของภูมิกายา มีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของการเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ในสยามหรือไม่อย่างไร?

เราลองมาดูว่าเรื่องราวของจุดพลิกผันของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ได้ถูกอธิบายไว้อย่างไร ยุทธศาสตร์ที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ดังกล่าวใช้อาจชี้ให้เห็นว่าอดีตของสยามทั้งหมดถูกประกอบสร้างขึ้นมาอย่างไร

ภูมิกายากำมะลอในอดีตของไทย

ผลผลิตแรกของการเชื่อมต่อระหว่างภูมิกายากับประวัติศาสตร์ที่เราจะพิจารณากันคือประวัติศาสตร์นิพนธ์ของช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อดังกล่าวนั่นเอง

นักประวัติศาสตร์ไทยมิได้มองว่าช่วงพุทธทศวรรษ 2420 และ

ทศวรรษ 2430 เป็นกำเนิดของภูมิกายาหรือตัวตนทางกายภาพของสยาม หรือเป็นเรื่องสลักสำคัญอะไร ยุคสมัยและเหตุการณ์นี้เป็นที่รู้จักกันมากในแง่ว่าเป็นการสูญเสียดินแดนและการปฏิรูปการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลาง ทั้งสองส่วนนี้สัมพันธ์กันแต่เป็นคนละกระบวนการกัน นักวิชาการตะวันตกก็ยอมรับทัศนะดังกล่าวของไทยโดยไม่ตั้งคำถาม

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตามแบบแผนนี้ถูกผลิตออกมาด้วยวิธีการเช่นไร แน่นอนเหลือเกินว่าประวัติศาสตร์ดังว่านี้ส่งผลอย่างยิ่งต่อความทรงจำเกี่ยวกับช่วงขณะแห่งความผันผวนปั่นป่วนครั้งนั้น

เรื่องเล่าแบบฉบับมักเริ่มต้นด้วยความกระสันของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสที่จะยึดครองอุษาคเนย์ เพื่อต้านทานการขยายอิทธิพลของจักรภพอังกฤษในภูมิภาคและเพื่อแสวงหาเส้นทางไปสู่จีนตอนใต้ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นโครงการที่จะสร้างกำไรทางเศรษฐกิจให้กับฝรั่งเศส ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อฝรั่งเศสครอบครองเวียดนามได้และอ้างสิทธิ์ของตนเหนือฝั่งซ้าย (ตะวันออก) ของแม่น้ำโขง

รอง ศยามานนท์ กล่าวไว้ในตำราภาษาอังกฤษเกี่ยวกับประเทศไทยว่า ฝรั่งเศสได้ยึดเอาสิบสองจุไท และหัวพันห้าทั้งหกไปจากไทยใน พ.ศ. 2430 แต่ฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมรามือ รองเสนอภาพของฝรั่งเศสว่าเป็นพวกไร้เหตุผลที่ต้องการยึดครองลาวไว้ทั้งหมด ทั้งๆ ที่แผนที่ของฝรั่งเศสเองก็แสดงว่าลาวเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ฝรั่งเศสได้กระทำการก้าวร้าวในข้อพิพาทหลายกรณีตลอดชายแดนเพราะพวกเขาถูกความโลภครอบงำ[10]

ขจร สุขพานิช นักประวัติศาสตร์สำคัญของไทยอีกคนหนึ่ง ก็เสนอเรื่องราวความโลภ ไร้เหตุผล และไว้ใจไม่ได้ของฝรั่งเศส เขากล่าวว่าแม้ว่าสยามจะได้ยื่นข้อเสนอที่สมเหตุสมผลและจริงใจให้กับฝรั่งเศสเพื่อยุติข้อพิพาทด้วยสันติวิธี แต่ฝรั่งเศสกลับหาทางบ่ายเบี่ยง หน่วงเหนี่ยว และโกหกอยู่ตลอดเวลา สยามเป็นเหยื่อผู้บริสุทธิ์รายต่อไปจึงตกอยู่ในอันตราย และพยายามอย่างเต็มที่ที่จะปกป้องตนเองจากสัตว์ร้าย แต่เมื่อเกิดปะทะกันขึ้น ฝรั่งเศสกลับหาว่าที่ผ่านมาสยามเป็นฝ่ายรังควานฝรั่งเศสตามชายแดนมานานหลายปี ฉะนั้นจึงสมควรถูกโต้ตอบอย่างสาสม ขจรอธิบายว่า นี่คือวิธีที่ฝรั่งเศสสร้างความชอบธรรมให้กับการ

ยึดครองของตน[11]

รองและขจรมิได้เขียนงานประวัติศาสตร์ที่ลงรายละเอียด แต่ความที่เขาทั้งสองทำหน้าที่คุมวิทยานิพนธ์นักศึกษาปริญญาโทประวัติศาสตร์ พวกเขามีส่วนผลักดันผลงานในแนวนี้ออกมาจำนวนมาก ในเบื้องต้นคนเหล่านี้จะศึกษาข้อมูลรายละเอียดต่างๆ ของเหตุการณ์มารองรับคำอธิบาย ครั้นทัศนะดังกล่าวกลายเป็นกระแสหลัก มันก็สามารถผลิตซ้ำตัวเองได้โดยไม่ต้องสนใจว่าใครเป็นคนเสนอคนแรก

งานหลายชิ้นเห็นพ้องต้องกันว่าฝรั่งเศสใช้กลวิธีอันชั่วร้าย โป้ปดมดเท็จและฉ้อฉล เพื่อบรรลุความมักใหญ่ใฝ่ละโมบของพวกเขา สยามได้พยายามทุกวิถีทางที่จะปกป้องตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปการปกครองเพื่อดึงประเทศราชของตนเข้ามาอยู่ใต้การควบคุมโดยตรงของกรุงเทพฯ ไปจนถึงการยกทัพปราบฮ่อในดินแดนที่ตกเป็นข้อพิพาท

แต่ในที่สุด โดยปราศจากสาเหตุอันสมเหตุสมผลใดๆ เว้นเสียแต่ต้องการจะเอาชนะไทยให้ได้ ฝรั่งเศสกลับหันไปใช้การทูตแบบเรือปืน อันเป็นวิธีการที่สยามไม่สามารถสู้ด้วยได้ กล่าวโดยสรุป นี่เป็นเรื่องเศร้าว่าด้วยปีศาจร้ายกระทำย่ำยีหญิงพรหมจรรย์[12]

แน่นอนว่างานทุกชิ้นล้วนเสนอว่าฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมดเป็นของสยามอย่างปราศจากข้อสงสัย งานของเดวิด ไวแอตต์ ซึ่งปัจจุบันเป็นตำรามาตรฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในภาษาอังกฤษ ก็รับเอาทัศนะดังกล่าวมาด้วย

ด้วยความเห็นใจต่อสยาม เขาแก้ต่างย้อนหลังว่าฝรั่งเศสมิได้มีหลักฐานแม้แต่ชิ้นเดียวที่สนับสนุนการอ้างสิทธิ์ของตน นอกจากสิทธิในฐานะผู้คุ้มครองที่ตกทอดมาจากเวียดนาม และเป็นเรื่องเศร้าที่สยามไว้ใจอังกฤษมากเกินไป ทั้งยังหลงเชื่อว่า *"ฝรั่งเศสคงไม่มีทางยืนยันสิทธิอันน่าหัวร่อของตนต่อโลกอารยะ"*[13] ข้อความข้างล่างนี้เป็นการสรุปอย่างชาญฉลาดของไวแอตต์ ซึ่งงานเขียนแบบจารีตทั้งหลายต้องเห็นพ้องเป็นเอกฉันท์อย่างแน่นอน

ในความเป็นจริง สยามถูก ***บังคับ*** *ให้ยอมรับข้อเรียกร้องที่* ***น่าทุเรศ*** *เพียงเพราะว่าสยามได้* ***ปกป้อง***

> ***ดินแดนของตน*** *จาก* ***การรุกรานของต่างชาติ*** *เสมือนประหนึ่งว่ารัฐบาลใหม่ที่เพิ่งขึ้นสู่อำนาจในอังกฤษ ได้อ้างสิทธิ์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ที่อังกฤษมีเหนือสหรัฐอเมริกา แล้วลงโทษรัฐบาลอเมริกันที่ขัดขืนการรุกรานของอังกฤษ*[14]

ขณะที่ไวแอตต์ใช้เรื่องสมมติจากประวัติศาสตร์อังกฤษ-อเมริกามาจับใจความสำคัญของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทั้งหมด ขจรเลือกใช้นิทานอีสปเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีมาเปรียบเปรย *"เราก็ได้เห็นชัดว่าฝรั่งเศสหันมาดำเนินนโยบายของหมาป่า ซึ่งกล่าวหาปรักปรำลูกแกะก่อนแล้วจึงกระโจนเข้าขบกัดต่อไป"*[15]

การอุปมาอุปไมยเช่นนี้มาจากตัวเหตุการณ์เอง หรือว่าเป็นไปในทางกลับกัน? กล่าวคือ หรือว่านิทานเรื่องหมาป่ากับลูกแกะนี้ได้กลายเป็นกรอบที่ช่วยจัดองค์ประกอบของเหตุการณ์ในอดีตที่สับสนให้เป็นระเบียบมีโครงสร้าง เข้าใจได้ง่าย และดูคุ้นเคยสำหรับผู้อ่าน?

อุปมาอุปไมยนั้นเองได้กลายเป็นกรอบทางความคิดเพื่อทำความเข้าใจอดีตตอนดังกล่าวสักแค่ไหน? ในทัศนะของสยาม ประวัติศาสตร์ของช่วงเวลาดังกล่าวเป็นโศกนาฏกรรม ไม่ใช่เพราะว่าความใฝ่ฝันของตัวเอกไม่บรรลุผลดังที่มักปรากฏในโศกนาฏกรรมของตะวันตก แต่เพราะว่าในประวัติศาสตร์ฉากนี้ ฝ่าย *อธรรม* มีชัยเหนือฝ่าย *ธรรมะ* ซึ่งผิดทำนองคลองธรรมตามหลักพุทธศาสนา

ในแง่นี้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองจึงน่าจะช่วยบรรเทาความรู้สึกพ่ายแพ้สูญเสียและความไม่ถูกทำนองคลองธรรมได้

ความทรงจำบรรเทาทุกข์อย่างที่ว่าปรากฏตัวครั้งแรกในรูปของบันทึกความทรงจำส่วนพระองค์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ดูแลการปฏิรูปการปกครองด้วยพระองค์เองระหว่าง พ.ศ. 2435-2458 ใน *เทศาภิบาล* ที่ทรงพระนิพนธ์ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2480 ทว่าสิ้นพระชนม์ก่อนหนังสือจะเสร็จ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเล่าว่า พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเตือนท่านเกี่ยวกับภัยคุกคามต่างชาติที่มีต่อสยาม จึงทรงสนับสนุน

ให้ท่านดำเนินการปฏิรูป หากสยามไม่รีบจัดระเบียบการปกครองส่วนท้องถิ่นของตน ปล่อยให้อยู่ในสภาพยุ่งเหยิงต่อไป ประเทศชาติก็จะตกอยู่ในอันตราย สยามอาจต้องสูญเสียเอกราชในที่สุด[16]

ในไม่กี่ทศวรรษต่อมา เตช บุนนาค นำแนวอธิบายดังกล่าวมาขยายความ งานของเตชได้กลายเป็นต้นตำรับให้กับงานวิจัยรุ่นต่อๆ มาในไทยเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครอง เตชทำให้เราระลึกถึงมรดกของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ด้วยการเลือกศึกษาเฉพาะช่วงเวลาที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เขารับเอากรอบการอธิบายของกรมพระยาดำรงฯ มาอย่างซื่อสัตย์ และกล่าวว่าเขาเขียนงานนี้ด้วย *"ความเชื่อว่า [การปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาล] เป็นหนึ่งในปัจจัยที่ช่วยทำให้สยามอยู่รอดเป็นชาติเอกราชได้ในยุคจักรวรรดินิยมตะวันตก"*[17]

เตชเริ่มด้วยการบรรยายถึงการปกครองก่อน พ.ศ. 2435 เขากล่าวว่า "ในทางทฤษฎี" สยามก่อนปี 2435 เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อำนาจอธิปไตยของสยามเหนือหัวเมืองรอบนอกและประเทศราช หรือบูรณภาพของสยามนั้นไม่เคยสั่นคลอน ปัญหาอาจปะทุขึ้นได้ก็เพราะทฤษฎีดังกล่าวยังมิได้ถูกนำไป "ปฏิบัติ" ให้เป็นจริงจนกระทั่งปี 2435[18] ความต่างระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติได้กลายมาเป็นเงื่อนไขที่อันตรายก็ต่อเมื่อสยามเผชิญกับลัทธิล่าอาณานิคมเท่านั้น

เตชกล่าวว่าในเดือนมกราคม พ.ศ. 2438 พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทรงเตือนบรรดาผู้ตรวจราชการประจำอดีตประเทศราชว่ามหาอำนาจต่างชาติเตรียมที่จะใช้ความขัดแย้ง "ภายใน" เป็นข้ออ้างเพื่อแทรกแซงกิจการภายในของสยาม พวกเขาจักต้องปกป้องสยาม "จากอันตรายทั้งจากภายในและภายนอก"[19]

ประเทศราชคือจุดที่อ่อนแอที่สุด และจำเป็นต้องมีการปฏิรูปหากสยามต้องการ "ปกป้อง" ตนเอง ฉะนั้นการรวมศูนย์อำนาจการปกครองคือกุญแจสู่การแก้ปัญหา แม้ว่าจะต้องประสบกับการต่อต้านและขัดขืนอย่างมากก็ตาม ส่วนที่เหลือของหนังสือของเตชเป็นรายละเอียดแต่ละขั้นตอนของการผนวกการปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าสู่ส่วนกลางทั่วประเทศ

หนังสือของเตชได้กลายเป็นฐานให้กับงานชิ้นต่อๆ มาของนัก

ประวัติศาสตร์ไทยอีกจำนวนไม่น้อย ที่เพียงเอาแนวคิดแบบเดียวกันนี้ไปใช้อธิบายการปฏิรูปการปกครองในแต่ละพื้นที่หรือแต่ละด้าน บ้างก็นำไปใช้กับช่วงเวลาที่ขยายครอบคลุมทั้งก่อนและหลังการบริหารงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ หรือบ้างก็นำไปใช้ศึกษาผลงานของเจ้านายพระองค์อื่น[20]

สำหรับคนเหล่านี้ แกนเรื่องว่าด้วยไทยเผชิญภัยคุกคามต่างชาติ ดังนั้นจึงต้องมีการปฏิรูปเพื่อ "ปกป้อง" ตนเองดังว่านี้เป็นสมมติฐานเบื้องต้นที่เชื่อว่าเป็นจริง (presumption) มิใช่ข้อเสนอที่ต้องการการพิสูจน์ (thesis)

ในหลายกรณี พวกเขาไปไกลถึงขั้นระบุไว้แต่ต้นว่า นี่เป็นข้อเท็จจริงที่ไร้ข้อโต้แย้ง จนแทบจะเป็นสัจธรรม จึงไม่น่าประหลาดใจที่คนเหล่านี้พากันสรุปด้วยความรู้สึกปลอดโปร่งโล่งใจและมั่นใจว่าการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นี่เองที่ทำให้สยามรอดพ้นมาได้

สำหรับเตช สยามได้ผ่านพ้นช่วงเวลาที่ยากลำบากที่สุดช่วงเวลาหนึ่งในชีวิตของตนมาด้วยความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ สยามได้ผงาดขึ้นสู่ความรุ่งโรจน์ยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา มันจึงมิใช่แค่การปฏิรูป แต่เป็นการปฏิวัติอันรุ่งโรจน์[21]

> *[สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ] และระบบเทศาภิบาลได้ช่วยรักษาราชอาณาจักรไทยให้คงอยู่เป็นประเทศเอกราชไว้ได้เพียงประเทศเดียวเท่านั้นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยของการแสวงหาอาณานิคมของชาวยุโรป... ระหว่างช่วงเวลานั้น [2435-2458 ภายใต้การบริหารงานของกรมพระยาดำรงฯ] สยามได้เปลี่ยนจากการรวมรัฐและหัวเมืองต่างๆ ขึ้นมาเป็นประเทศโดยไม่มีเส้นแบ่งเขตแดนให้เป็นปึกแผ่นด้วยการกำหนดพรมแดนให้แน่นอนไว้ชัดเจน เมื่อการวางรากฐานการปกครองส่วนกลางที่ทันสมัยและการโยงอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางได้จัดทำขึ้น จึงเริ่มมีการพัฒนาเศรษฐกิจ **ราษฎรต่างได้รับการปลดปล่อยให้พ้นจาก***

การเป็นทาสและกึ่งทาส และทำให้เกิดความริเริ่มในการปกครองตนเอง... [การปฏิรูป] ก่อให้เกิดพลังเคลื่อนไหวต่างๆ ซึ่งยังเป็นลักษณะของประเทศไทยในปัจจุบันนี้[22]

ตามท้องเรื่องของการสูญเสียดินแดนและเรื่องการปฏิรูปนั้น จักรวรรดินิยมยุโรปโดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศสรับบทเป็นหมาป่า ส่วนสยามเป็นลูกแกะที่ชะตากรรมแขวนอยู่บนเส้นด้าย ขณะที่เพื่อนบ้านของตนล้วนเอาชีวิตไม่รอดแล้วทั้งสิ้นสยามสามารถปกป้องตนเองได้อย่างสง่างาม สมเหตุสมผล และชาญฉลาด แม้ว่าต้องยืนฝ่ามรสุมอยู่เพียงลำพังก็ตาม

เรื่องแรกจบลงด้วยโศกนาฏกรรมแต่ก็เพราะว่าหมาป่าอยู่เหนือความสามารถของสยามที่จะจัดการด้วยเหตุและผลได้ ส่วนเรื่องหลังจบลงด้วยความสุข สยามไม่เพียงปกป้องตนเองได้เท่านั้น แต่ยังก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าอีกด้วย

ทั้งการสูญเสียดินแดนและการปฏิรูปดูจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุเดียวกัน นั่นคือภัยคุกคามจากภายนอก ซึ่งกลายเป็นด้ายเพียงเส้นเดียวที่ร้อยเรื่องทั้งสองไว้ด้วยกัน

ทั้งสองเรื่องสื่อสาระเดียวกัน นั่นคือ อันตรายจากภายนอกและความจำเป็นที่ต้องปกป้องหรือเสียสละ ทั้งสองเรื่องดูจะเป็นผลลัพธ์สองด้านที่เกิดจากช่วงขณะเดียวกันของอดีต เรื่องทั้งสองถูกบันทึกไว้ในจิตใต้สำนึกของเรา ก่อเกิดวาทกรรมคู่ของเรื่องเดียวกันซึ่งผลิตวาทกรรมประวัติศาสตร์ชาตินิยมออกมาจำนวนมาก

แน่นอนว่า เรื่องราวทั้งสองแทบไม่เคยเผยตัวว่าเป็นปฏิบัติการ 2 ชนิดในการแข่งกับฝรั่งเศสเพื่อครอบครองพื้นที่ชายขอบ จนนำไปสู่กำเนิดของภูมิกายา

อันที่จริง งานบางชิ้นพูดถึงการทำแผนที่ไว้มากมายและบางอย่างเกี่ยวกับการสวามิภักดิ์ของเมืองสองสามฝ่ายฟ้า แม้แต่เตชก็ยังเอ่ยถึงการไม่มีเส้นเขตแดนสมัยใหม่ว่าเป็นหนึ่งในปัญหาการปกครองก่อนปี 2435 แต่งานเหล่านี้ถือว่าแผนที่และปัญหาเขตแดนเป็นแค่ประเด็น

ทางเทคนิคที่มิได้มีบทบาทสำคัญอะไร ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุหรือทางออกต่อปัญหาใดๆ

หากพิจารณาอย่างละเอียดกลับจะเห็นได้ว่าเรื่องราวทั้งสองนี้วางอยู่บนสมมติฐานร่วมกันจำนวนหนึ่ง ซึ่งหากไม่มีสมมติฐานเหล่านี้แล้วเราก็จะอ่านหรือจดจำเรื่องทั้งสองในแบบที่แตกต่างออกไป

ผู้เขียนเรียกสมมติฐานเหล่านี้ว่า "ยุทธศาสตร์" ของเรื่อง เพราะมันมิได้เป็นแค่ความคิดอันเลื่อนลอย แต่มันทำหน้าที่บงการว่าเนื้อหาสาระของเรื่องราวทั้งสองจักต้องถูกจัดวางหรือเรียบเรียงอย่างไรตามโครงเรื่องที่เหมาะสม เพื่อสร้างความหมายและคุณค่าอันพึงปรารถนา ทั้งทางปัญญาและอารมณ์ความรู้สึก

ยุทธศาสตร์แรก คือ การทึกทักว่าภูมิกายาของสยามดำรงอยู่มานานแล้ว งานเขียนทั้งหมดเกี่ยวกับการสูญเสียดินแดนจักต้องยืนยันว่าภูมิกายาของสยามที่แผ่ขยายไปไกลถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงดำรงอยู่เช่นนี้มาโดยตลอด นอกจากนี้ยังต้องยืนกรานว่าพื้นที่ทางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ไม่ว่าจะแบบพื้นถิ่นหรือแบบสมัยใหม่นั้นไม่ได้แตกต่างกันมากมายนัก ดังนั้นจึงไม่มีความคลุมเครือในเรื่องของพื้นที่แต่อย่างใดทั้งสิ้น หากไม่มีสมมติฐานนี้แล้วย่อมไม่มีเหตุให้รู้สึกเจ็บปวดรวดร้าวได้เพราะไม่มีดินแดนไหนที่ "สูญเสีย" ไป

สำหรับประวัติศาสตร์การปฏิรูปการปกครองนั้น ยุทธศาสตร์นี้ยิ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดสำหรับสร้างความชอบธรรมให้กับการควบคุมโดยตรงของกรุงเทพฯ เพราะหากไม่ทึกทักว่าภูมิกายาของสยามดำรงอยู่มานานแล้ว ความพยายามของสยามที่จะควบคุมดินแดนที่เป็นข้อพิพาทย่อมถูกมองเป็นอื่น มิใช่การป้องกันตนเอง และการปราบปรามอดีตประเทศราชทั้งหลายย่อมมิใช่การจัดการกิจการภายใน

กลไกที่จะกำกับยุทธศาสตร์นี้คือ ต้องป้องกันไม่ให้เกิดการตีความ "อย่างไม่เหมาะสม" ที่อาจชี้ให้เห็นถึงการขยายดินแดน การตีเมืองขึ้นหรือแม้แต่การแข่งขันแย่งชิงของสยาม

ภูมิกายากำมะลอที่ทึกทักเอาเองช่วยกำกับแนวคิดเรื่องภายใน/ภายนอกและการป้องกันตนเอง ยิ่งไปกว่านั้น ยุทธศาสตร์นี้ยังนำไปสู่ทัศนะที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบันว่าเป็นเรื่องปกติ ได้แก่ ทัศนะที่มอง

ปัญหาทั้งหมดจากสายตาของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นอีกยุทธศาสตร์หนึ่งที่จะกล่าวถึงต่อไป ทัศนะดังว่านี้จึงเท่ากับเป็นการกดทับปิดกั้นมุมมองของรัฐเล็กๆ ในภูมิภาค

การทึกทักว่าภูมิกายามีมาแต่เก่าก่อนแม้จะเป็นเพียงในทาง "ทฤษฎี" ก็เถอะ ย่อมขัดขวางมิให้มีความทรงจำว่าภูมิกายากำลังถูกสร้างขึ้นในกระบวนการช่วงขณะนั้นนั่นเอง บทบาทของการทำแผนที่ซึ่งเป็นที่มาของภูมิกายาจึงถูกปิดบัง แถมยังทำให้เราเข้าใจช่วงขณะแห่งความพลิกผันนั้นผิดเพี้ยนไปโดยสิ้นเชิง กลายเป็นว่าช่วงขณะเหล่านั้นมิได้มีอะไรเกี่ยวข้องกับการต่อสู้แข่งขันเพื่อขจัดความคลุมเครือของพื้นที่ ช่วงขณะเหล่านั้นกลายมามีความสำคัญเพียงแค่เพื่อรักษาบูรณภาพที่ดำรงอยู่แล้วและผลักดันภูมิกายาที่เป็นเอกภาพกับอธิปไตยหนึ่งเดียวให้เป็นจริง [หลังจากที่เป็นแค่ทฤษฎีมานมนาน - *ฟ้าเดียวกัน*]

ยุทธศาสตร์ที่สอง คือการสถาปนาเรื่องเล่าภายใต้บริบทการเมืองระหว่างประเทศสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิล่าอาณานิคม

บริบทเช่นนี้กำหนดว่าเรื่องราวจะต้องถูกมองในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างสยามในฐานะรัฐชาติอันเป็นหนึ่งเดียวกับมหาอำนาจตะวันตก

บริบทของการเมืองระหว่างประเทศเป็นเสมือนตะแกรงที่ทำหน้าที่เลือกกรอง จัดชั้น หรือขจัดเสียงของรัฐเล็กๆ ทั้งหลายที่ไม่มีโอกาสถือกำเนิดเป็นรัฐชาติในเวลาต่อมา แม้ว่าพวกเขาจะมีบทบาทสำคัญในขณะนั้นก็ตาม ตะแกรงนี้อนุญาตให้มีแต่เรื่องราวของรัฐชาติ มันจึงเป็นบริบทของเหตุการณ์ที่มองจากเมืองหลวงเท่านั้น ในมุมมองจากระดับรัฐเล็กๆ และท้องถิ่น นี่เป็นบริบทที่ผิดฝาผิดตัวและผิดยุคผิดสมัยถ้าหากเรามองผ่านบริบทที่แตกต่างออกไป

บทบาทของสยามในความสัมพันธ์กับต่างชาติก็จะต่างไปด้วย ภายใต้บริบทพื้นถิ่นในขณะนั้น ซึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจเป็นแบบลำดับชั้นที่ยังไม่มีภูมิกายา ทั้งสยามและฝรั่งต่างชาติต่างก็เป็นพวกล่าดินแดนที่กำลังต่อสู้แย่งชิงเหยื่อตัวเดียวกัน แม้ว่าจะมีความสามารถไม่เท่ากันก็ตาม แต่ถ้ามองผ่านบริบทการเมืองระหว่างประเทศของยุคอาณานิคม ความขัดแย้งกลับกลายเป็นข้อพิพาทที่ไม่ยุติธรรมระหว่างชาติมหาอำนาจ

กับชาติเล็กๆ ที่พยายามปกป้องตนเอง

ทัศนะต่อต้านจักรวรรดินิยมที่นักประวัติศาสตร์ในยุคหลังอาณานิคมรับไปใช้อย่างภาคภูมิใจได้เปลี่ยนความหมายของความสัมพันธ์ดังกล่าว สยามในบริบทการเมืองโลกตามทัศนะพวกเขามิได้เป็นคู่แข่งขันหรือเป็นศูนย์อำนาจหนึ่งที่ครองความเป็นใหญ่ หรือเป็นนักล่าดินแดนระดับท้องถิ่นอีกต่อไป สยามกลายเป็นลูกแกะแทนที่จะเป็นหมาป่าตัวเล็ก แทนที่จะเป็นประวัติศาสตร์การครองความเป็นใหญ่ในภูมิภาค กลับกลายเป็นประวัติศาสตร์ของการต่อต้านลัทธิอาณานิคมอันทรงเกียรติที่นำแสดงโดยชนชั้นนำสยาม

ภัยคุกคามจากมหาอำนาจชั่วร้ายกลายเป็นเหตุแก้ตัวให้แก่การกระทำต่างๆ ของสยามในช่วงเวลานั้น และทำให้การกระทำของสยามกลายเป็นการต่อสู้ที่ชอบธรรมเพื่อ “ความอยู่รอด” ของตน

ยุทธศาสตร์ที่สามและอันสุดท้าย ก็คือ การใช้มุมมองของกรุงเทพฯ ภายใต้บริบทที่สร้างโดยยุทธศาสตร์ที่สอง มุมมองของกรุงเทพฯ อาจดูเหมาะสม เป็นการเมืองที่ถูกต้อง และย่อมชอบธรรมที่นักประวัติศาสตร์ที่ดีจะยืนอยู่ฝ่ายกรุงเทพฯ แต่ทว่าความเจ็บปวดรวดร้าวของรัฐเล็กๆ เสียงและความต้องการของพวกเขาย่อมถูกมองข้ามหรือขจัดทิ้งไปราวกับว่าพวกเขาเป็นต้นทุนที่ต้องจ่ายให้กับความมั่นคง (ของสยาม) อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ชัยชนะของกองทัพสยามและการสถาปนาระบบรวมศูนย์อำนาจได้รับการเฉลิมฉลองว่าเป็นความสำเร็จอันน่าภาคภูมิใจ ดังที่เตชได้กล่าวไว้ในข้อความที่อ้างถึงไปแล้วว่า ราษฎรต่างได้รับการปลดปล่อยและการปกครองตนเองได้รับการริเริ่มขึ้น แต่มันเป็นการปกครองตนเองของใครกัน? ใครถูกปลดปล่อยจากใคร? แท้ที่จริงถ้าเราเพียงแต่เปลี่ยนมุมมองเราก็จะสามารถอ่านเรื่องราวทั้งหมดเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองและสงครามปราบฮ่อในแบบเดียวกันกับประวัติศาสตร์ของนักล่าอาณานิคม

กล่าวคือ สยามพยายามอ้างความเหนือกว่าโดยธรรมชาติต่อบรรดารัฐชายขอบ ดังนั้น หน้าที่ของวาทกรรม “ภัยคุกคามภายนอก” ในฐานะต้นเหตุของท้องเรื่องจึงสำคัญอย่างยิ่งสำหรับประวัติศาสตร์สยาม เพราะวาทกรรมภัยคุกคามไม่เพียงแต่เปลี่ยนบริบทของเรื่องเท่านั้น แต่

มันยังเปลี่ยนมุมมองของกรุงเทพฯ จากที่เพ่งมองเหยื่อของตน ไปเฝ้าระแวงอำนาจภายนอกแทน

มุมมองที่เคลื่อนเปลี่ยนไปได้ ปิดบังความปรารถนาของกรุงเทพฯ นักล่าดินแดน แต่กลับขยายภาพการต่อต้านลัทธิอาณานิคมของกรุงเทพฯ แทน

นี่ได้กลายเป็นมุมมองของนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ศึกษาเรื่องสยามสู่ความทันสมัย พวกเขาชื่นชม สดุดี และเฉลิมฉลองการที่สยามสามารถรักษาล้านนาและรัฐมาเลย์จำนวนหนึ่งไว้ได้ รวมทั้งการปราบปรามพวกที่ต่อต้านการรวมศูนย์อำนาจของกรุงเทพฯ เช่น กบฏปี 2445 (ร.ศ. 121)[23]

ในสายตาของกรุงเทพฯ การต่อต้านของท้องถิ่นเป็นอุปสรรคต่อความอยู่รอดของ “ประเทศชาติ” ฉะนั้น การปราบปรามประเทศราชในบางคราวจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อความมั่นคง “ภายใน” ยิ่งไปกว่านั้น ความเจ็บปวดรวดร้าวของผู้ปกครองสยามในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นผลของความพ่ายแพ้ในการแข่งขันล่าดินแดนและอาการช็อกเมื่อกลางเดือนกรกฎาคม ร.ศ. 112 ได้กลายมาเป็นความเจ็บปวดรวดร้าวแห่งชาติซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกต่อต้านภัยคุกคามจากต่างชาติร่วมๆ กันในหมู่คนไทย

นอกจากนี้ มีหลายกรณีที่ความมืดบอดแบบชาตินิยมของชนชั้นนำส่งผลต่อการประเมินหลักฐาน นักประวัติศาสตร์หลายรุ่น นับแต่ขจร จนถึงลูกศิษย์ของเขา ได้อาศัยแผนที่และบทความของ จอร์จ เคอร์ซอน[24] เป็นหลักฐานเพื่อย้อนกลับไปโต้แย้งการอ้างสิทธิ์ของฝรั่งเศส

ขจรถึงกับยกย่อง ลอร์ดเคอร์ซอน ว่าเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับสยาม ฉะนั้นจึงเป็นแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ และเราคงเดาได้ว่า เจมส์ ฟิตซ์รอย แมคคาร์ธี [หรือพระวิภาคภูวดล ชาวอังกฤษผู้เข้ามาช่วยวางรากฐานการทำแผนที่ให้สยาม - *ฟ้าเดียวกัน*] ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ขจรนับว่าเป็นผู้ที่เชื่อถือได้อย่างยิ่ง[25]

อันที่จริง เคอร์ซอน ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนในบทความของเขาว่าเขาไม่ต้องการเห็นฝรั่งเศสขยายไปทางตะวันตกมากยิ่งขึ้น เพราะจะทำให้พม่าและมลายาของอังกฤษตกอยู่ในภาวะอันตราย แต่เขาก็คัดค้านหัวชนฝาหากอังกฤษจะเข้าไปเกี่ยวข้องในข้อพิพาทระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม

ไม่มีตรงไหนสักแห่งเดียวที่เขาสนับสนุนการอ้างสิทธิ์ของสยาม

จอร์จ แนธาเนียล เคอร์ซอน เป็นนักล่าอาณานิคมผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง ซึ่งต่อมาได้เป็นอุปราชประจำอินเดีย แต่เขาอาจไม่รู้อะไรมากนักเกี่ยวกับสยามก็เป็นได้ ดังที่ เอ็ดเวิร์ด ซาอิด บรรยายเกี่ยวกับเคอร์ซอนไว้ว่า

> *ลอร์ดเคอร์ซอน... พูดภาษาจักรวรรดิเสมอและในลักษณะที่โอ้อวดยิ่งกว่าโครเมอร์ เขาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างจักรภพอังกฤษกับโลกตะวันออกในแง่ของการครอบครองเป็นเจ้าของ ในแง่ของพื้นที่ภูมิศาสตร์ขนาดใหญ่ที่ตกเป็นของเจ้าอาณานิคมผู้เก่งกาจ สำหรับเขา... จักรวรรดิมิใช่ "เป้าของความทะเยอทะยาน" ทว่า "ก่อนอื่นและสำคัญที่สุดก็คือมันเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์การเมือง และสังคมวิทยา"[26]*

ดูเหมือนว่าความเจ็บปวดแห่งชาติถูกตอกย้ำต่อๆ มาโดยนักประวัติศาสตร์นั่นเอง ถึงขนาดที่ทำให้พวกเขาปฏิเสธฝรั่งเศสในอดีตอย่างมืดบอด[27] บรรทัดฐานง่ายๆ ที่พวกเขาใช้บอกว่าใครน่าเชื่อถือหรือไม่อยู่ตรงที่ว่าใครเข้าข้างฝ่ายไหน ในแง่นี้แม้ว่าเหตุการณ์ที่สยามต้องผิดหวังที่ไว้ใจพันธมิตรอังกฤษมากไปจะล่วงเลยมามากกว่าหนึ่งศตวรรษแล้ว แต่ดูเหมือนว่านักประวัติศาสตร์ยังคงเล่นเกมเดิมด้วยวิธีการเดิมคือใช้อำนาจของเจ้าอาณานิคมอังกฤษเพื่อสู้กับฝรั่งเศส

กล่าวโดยสรุปก็คือ งานประวัติศาสตร์ทั่วๆ ไปที่ว่าด้วยการสูญเสียดินแดนและการปกครองแบบเทศาภิบาลสามารถดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อความเข้าใจเกี่ยวกับรัฐแบบลำดับชั้นก่อนสมัยใหม่และอาณาจักรที่ไม่มีพรมแดนถูกละเลยหรือกดทับไว้เท่านั้น แล้วอ่านเหตุการณ์ทั้งหมดด้วยมโนภาพสมัยใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและรัฐสมัยใหม่ที่มีเส้นเขตแดนชัดเจน มีอำนาจอธิปไตยอันสมบูรณ์เป็นของรัฐหนึ่งๆ แต่ผู้เดียว

ความเจ็บปวดก็ชัดเจนเป็นรูปธรรมถึงกับนิยามได้ด้วยสัญลักษณ์

ของมโนภาพใหม่ เช่น ดินแดนที่ “สูญเสีย” ไป ยุทธศาสตร์ทั้งหมดนี้ได้จัดระเบียบให้กับความทรงจำถึงช่วงขณะหัวเลี้ยวหัวต่อในชีวประวัติของสยาม เพื่อให้เกิดผลที่ปรารถนา

ผลพวงที่สำคัญที่สุดก็คือ ช่วงขณะดังกล่าวเกือบจะเหมือนกับประวัติศาสตร์การต่อต้านลัทธิอาณานิคมหรือประวัติศาสตร์ชาตินิยมของประเทศเพื่อนบ้าน สยามรอดพ้นมาได้อย่างสง่างามและการปฏิรูปที่ประสบความสำเร็จยกให้เป็นผลของพระปรีชาสามารถและความชาญฉลาดของกษัตริย์และเจ้านายผู้ปกครองทั้งหลาย พวกเขาได้กลายเป็นผู้กู้ชาติ[28]

ประวัติศาสตร์ชนิดนี้สามารถที่จะเปลี่ยนรอยแตกหักให้เป็นความต่อเนื่องและความสำเร็จอันน่าภาคภูมิใจของพระมหากษัตริย์อันเป็นโครงเรื่องที่เราคุ้นเคยเป็นอย่างดีในสำนึกทางประวัติศาสตร์ของไทย

แผนที่ประวัติศาสตร์

หากความเจ็บปวดจากการพ่ายแพ้มหาอำนาจยุโรปได้กลายเป็นบาดแผลในความทรงจำของคนไทยจวบจนถึงปัจจุบัน ก็ย่อมไม่มีข้อสงสัยว่าครึ่งศตวรรษหลังจากช่วงขณะแห่งความปั่นป่วนโกลาหล ความทรงจำดังกล่าวยังคงตราติดฝังแน่นอยู่ในความคิดของชนชั้นนำสยามในรุ่นนั้น แม้กระทั่งหลังการปฏิวัติ 2475 ที่ล้มเลิกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บาดแผลนั้นก็ยังคงอยู่ ทว่ามิได้เป็นแค่บาดแผลต่อพระเกียรติยศ แต่ได้ส่งผ่านให้กลายเป็นบาดแผลของชาติ อนุสาวรีย์ของความเจ็บปวดดังกล่าวคือ “การสูญเสีย” ดินแดนโดยตัวมันเอง

ประเด็นการเสียดินแดนถูกกล่าวถึงในงานหลายชิ้นจนกระทั่งกลายมาเป็นประเด็นแห่งชาติอีกครั้งในต้นทศวรรษ 2480[29] ในภาวะที่สยามไม่มีพระมหากษัตริย์ หลังจากรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติในปี 2478 รัฐบาลหลัง 2475 ต้องพยายามสร้างความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือให้กับตน ท่ามกลางกระแสฟาสซิสม์ของโลก รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2482-2487) ได้ปลุกแนวคิดคลั่งชาติให้กับชาติไทยอันศิวิไลซ์ มีการเปลี่ยนชื่อประเทศไปเป็น “ประเทศไทย” ในปี 2482[30]

แนวคิดชาตินิยมและแบบแผนปฏิบัติจำนวนมากถูกเผยแพร่ภายใต้แนวทางที่รัฐบาลกำหนด ซึ่งสร้างบรรทัดฐานพฤติกรรมทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับสังคม ระดับครอบครัว จนถึงปัจเจกชน[31]

ในทางการเมือง รัฐบาลโฆษณาชวนเชื่อเรื่องความยิ่งใหญ่ของเชื้อชาติไทยและความเป็นพี่น้องระหว่างคนเผ่าไทในภาคพื้นอุษาคเนย์ ยิ่งไปกว่านั้นเพื่อระดมแรงสนับสนุนจากประชาชน พวกเขาผลักดันให้เกิดขบวนการเรียกร้องดินแดนคืน

เจตจำนงของพวกเขาที่จะเอาดินแดนที่สูญเสียไปกลับคืนมาโดยเฉพาะฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่ยกให้กับฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาในปี 2447 และ 2450 มีความสำคัญต่อรัฐบาลพิบูลสงครามมากเสียจนสถานะของรัฐบาลต้องง่อนแง่นภายหลังจากที่รัฐบาลวิชชี่ของฝรั่งเศสปฏิเสธที่จะทำตามคำร้องขอในปี 2483

เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงหายนะทางการเมือง รัฐบาลพิบูลสงครามจึงตัดสินใจร่วมมือกับญี่ปุ่นในปี 2483 เพื่อหวังให้ญี่ปุ่นใช้อิทธิพลสนับสนุนไทยในเวทีการเมืองโลก สิ่งนี้นำไปสู่ความร่วมมือทางการทหารในปี 2484 และประเทศไทยก็ได้รับพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณของกัมพูชาแต่เป็นการครอบครองเพียงชั่วคราวจนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง[32]

ในสถานการณ์เช่นนี้เองที่ได้มีการตีพิมพ์ “แผนที่ประวัติอาณาเขตไทย” ออกมา และกลายเป็นสิ่งที่ทรงอิทธิพล (ดูรูปที่ 1)[33] แผนที่นี้เสนอว่า ดินแดนของสยามที่มีเส้นเขตแดนชัดเจนก่อนที่จะเสียดินแดนใดๆ คืออาณาเขตที่ถูกต้องชอบธรรมทั้งหมดของสยาม แต่ก็ไม่ชัดเจนว่าอาณาเขตอันถูกต้องชอบธรรมนี้เอามาจากไหน

ประวัติศาสตร์เส้นเขตแดน คือ เรื่องราวของดินแดนสยามที่สูญเสียไป จนลดขนาดอาณาเขตลงเป็นลำดับ จนกระทั่งเขตแดนปัจจุบันของสยามถือกำเนิดขึ้น แต่ทว่าเรื่องราวการเสียดินแดนก็มีหลายสำนวนเหลือเกิน สำนวนที่รู้จักกันดีและปรากฏในที่นี้ มีดินแดนที่เสียไปแต่ละส่วนถูกระบายด้วยสีต่างกันไปพร้อมด้วยเลข 1 ถึง 8 ดังนี้

1. เกาะปีนังกับเวลเลสลีย์ ถูกยกให้อังกฤษระหว่าง พ.ศ. 2329-2343

2. เมืองทวาย มะริด ตะนาวศรี ตกเป็นของพม่าเมื่อ พ.ศ. 2336

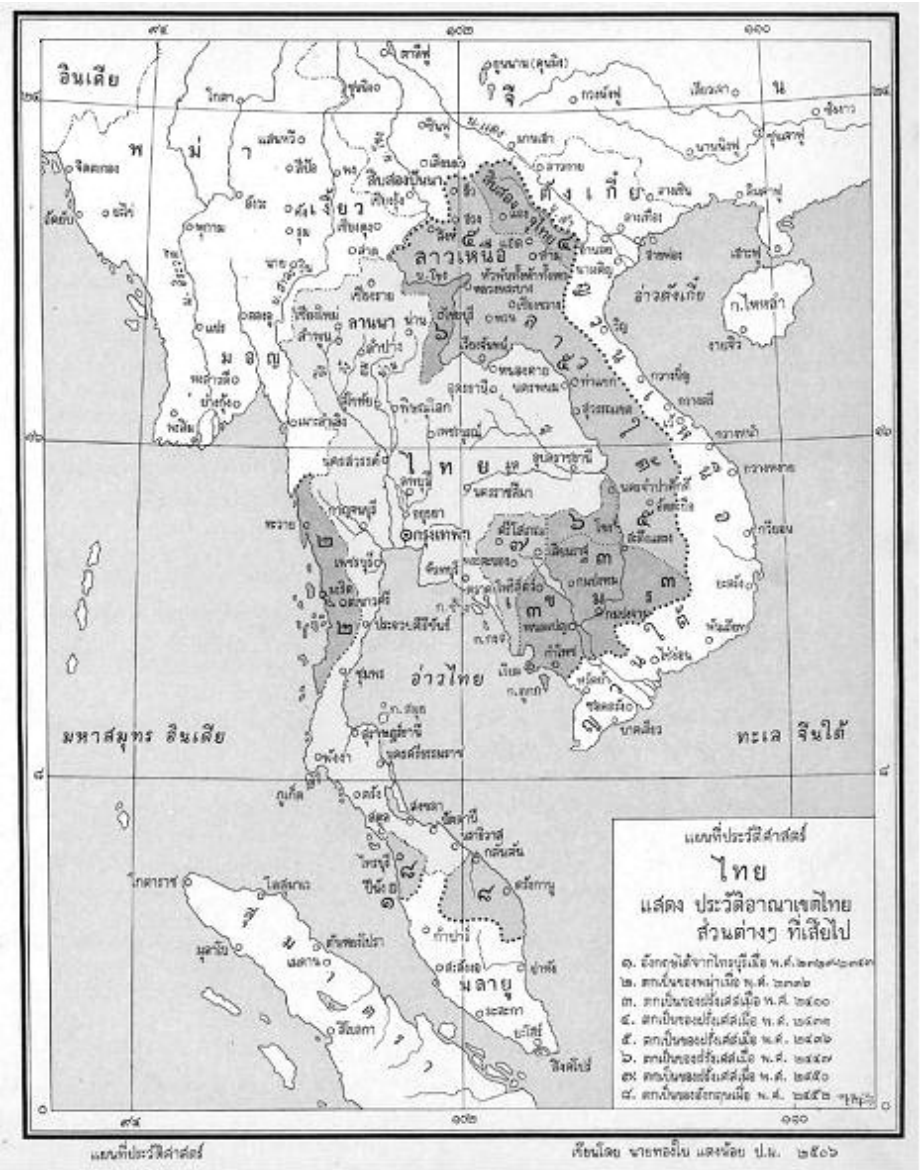

รูปที่ 1 แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงประวัติอาณาเขตไทยส่วนต่างๆ ที่เสียไป

3. กัมพูชาเกือบทั้งหมดตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2410 ยกเว้นภาคตะวันตกที่กลายมาเป็นมณฑลบูรพาของสยาม จนกระทั่งเสียไปในข้อ 7

4. แคว้นสิบสองจุไทถูกยึดครองโดยฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2431

5. ลาวทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436

6. ลาวทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ฝั่งตรงข้ามหลวงพระบางและจำปาศักดิ์ ตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2447

7. ฝั่งตะวันตกของกัมพูชา (พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ) ตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2450

8. ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานู ตกเป็นของอังกฤษใน พ.ศ. 2452

การเสียดินแดนที่ปรากฏในแผนที่นี้ส่วนใหญ่เสียให้แก่มหาอำนาจยุโรปนับแต่ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 ยกเว้น 2 กรณีแรกที่เสียไปในศตวรรษที่ 24 (และกรณีที่สองก็เสียให้กับศัตรูเก่าของสยาม) แต่แผนที่นี้ ฉบับพิมพ์เมื่อปี 2478 กลับมีการเสียดินแดนอยู่แค่ 7 ครั้งเท่านั้น

จำนวนและดินแดนที่สยามเสียไปที่ปรากฏในงานเขียนหลายชิ้นแตกต่างกันไป บางชิ้นไม่เอ่ยถึงการเสียดินแดนในข้อ 4 โดยเห็นว่าสิบสองจุไทไม่เคยเป็นของสยาม งานหลายชิ้นไม่เอ่ยถึงดินแดนในสองหรือสามข้อแรก เพราะเกิดขึ้นในบริบทที่แตกต่างจากส่วนอื่น แต่งานชิ้นหนึ่งกลับรวมเอาสิงคโปร์ มะละกา และยะโฮร์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่เสียไปด้วย บางชิ้นเพิ่มรัฐฉานและสิบสองปันนาเข้าไปแต่ไม่ได้เอ่ยถึงสิบสองจุไท[34] นอกจากนี้ ไม่มีใครเอ่ยถึงการที่เชียงใหม่ยอมยกดินแดนให้อังกฤษในปี 2377 และกรุงเทพฯ ยกให้อังกฤษในปี 2435

ในทำนองเดียวกัน นักวิชาการตะวันตกที่ศึกษากรณีนี้ อยู่ในสภาพไม่ต่างกัน จำนวนการเสียดินแดนมีหลากหลาย และแผนที่ที่เสนอก็ต่างกัน ตัวอย่างเช่น มิลตัน โกลด์แมน ไม่ได้นับว่าสิบสองจุไทเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่เสียไป และรวมหัวพันห้าทั้งหกไว้เป็นส่วนหนึ่งของอินโดจีนฝรั่งเศสตั้งแต่ก่อนปี 2436 เสียอีก[35]

นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ย่อมไม่เห็นด้วยกับโกลด์แมนอย่างแน่นอน

ขณะที่ไวแอตต์ยึดตามแผนที่ของไทยปี 2483 เป็นส่วนใหญ่ แต่ดินแดนที่เสียให้ฝรั่งเศสในปี 2431 กลับใหญ่กว่าส่วนที่ปรากฏในแผนที่ฉบับอื่นๆ แม้กระทั่งแผนที่ของไทยเอง แต่เขากลับไม่ได้รวมส่วนที่เสียให้พม่าไว้ในแผนที่ของเขา ฉะนั้นอาณาเขตอันชอบธรรมของสยามโดยรวมก่อนการเสียดินแดนที่ปรากฏในแผนที่ของเขาจึงแตกต่างจากต้นแบบของไทย

ในแผนที่ของคนไทย อาณาเขตทั้งหมดก่อนการเสียดินแดนมีดินแดนของมอญที่อยู่ทางใต้ของพม่าอยู่ด้วย แต่ไม่มีสิบสองปันนา ทว่าในแผนที่ของไวแอตต์มีสิบสองปันนา แต่ไม่มีดินแดนของมอญ[36]

เป็นที่เข้าใจได้ว่าแผนที่ชนิดนี้คือการนำเสนอดินแดนของสยามก่อนและหลังการเสียดินแดน แต่ดังที่เราได้เห็นแล้วว่าเป็นไปไม่ได้เลยที่จะระบุให้ชัดแจ้งลงไปว่าสยามก่อนการเสียดินแดนมีแค่ไหนแน่ หรือแม้แต่จะบอกว่ามีการเสียดินแดนจริงหรือไม่ หากยึดตามหลักภูมิศาสตร์สมัยใหม่แล้ว นักประวัติศาสตร์ใช้วิธีการอะไรมาบอกว่า อาณาเขตอันชอบธรรมของสยามก่อนกลางพุทธศตวรรษที่ 25 มีอยู่แค่ไหน เพื่อใช้พูดถึงหรือระบุความสูญเสีย งานเหล่านี้จะมีอำนาจชี้ขาดได้อย่างไรว่าส่วนไหนรวมหรือไม่รวมอยู่ในอาณาจักรสยาม และส่วนไหนที่สูญเสียหรือไม่สูญเสีย?

อาณาเขตที่อ้างว่าชอบธรรมของสยามนั้นมีอยู่หลายสำนวนด้วยกัน แต่ไม่มีงานชิ้นไหนเลยอธิบายว่าทำไมตนจึงเสนอว่าสยามมีอาณาเขตเท่านั้นเท่านี้ พวกเขาพากันหลบเลี่ยงคำถามนี้แต่ระบุได้ว่าดินแดนอะไรบ้างที่สูญเสียถูกลดทอนลงไปจากอาณาเขตทั้งหมด แต่ถ้าหากว่าดินแดนทั้งหมดก่อนการสูญเสียเป็นเพียงแค่การคาดเดาทางตรรกะ การ “เสียดินแดน” อย่างเก่งก็เป็นแค่การคาดเดาทางตรรกะที่ผู้นำสยามหยิบยื่นให้เพื่อส่งต่อความรู้สึกเจ็บปวดของพวกเขาให้กับประชาชน

แผนที่เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์ขององค์ประกอบพื้นฐาน 2 ประการนั่นคือ ความทรงจำของชนชั้นนำต่อวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และภูมิกายายุคใหม่ของสยาม ด้วยพื้นฐานการรับรู้จากความทรงจำที่ชนชั้นนำเสนอให้ แผนที่จึงเป็นการฉายภาพภูมิกายาในปัจจุบันของสยามย้อนกลับไปให้อดีต ผลที่ออกมามี 2 ประการด้วยกันคือ

ประการแรก ภูมิกายากำมะลอซึ่งไม่ได้ดำรงอยู่ในอดีต ได้ถูกทำ

ให้มีตัวตนด้วยการฉายภาพย้อนหลังไปในประวัติศาสตร์

ประการที่สอง แผนที่คือรหัสแทนความเจ็บปวดในอดีต ความเจ็บปวดจึงกลายเป็นรูปธรรม มองเห็นได้ วัดขนาดได้ และส่งทอดได้อย่างง่ายดาย

แผนที่ดังกล่าวจึงมิใช่หลักฐานทางวิทยาศาสตร์แสดงความจริงทางภูมิศาสตร์แม้แต่น้อย แต่เป็นข้อเสนอทางประวัติศาสตร์ด้วยภาพ เป็นการเอาวิกฤตการณ์ใส่รหัส เป็นประดิษฐกรรมเชิงสัญญะล้วนๆ

เรื่องราวของแผนที่นี้มิได้อยู่ที่ว่าสยามถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไร แต่อยู่ที่ว่ารูปร่างขวานของสยามดังที่เห็นในปัจจุบันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร แผนที่นี้มิได้ลังเลที่จะบอกเล่าประวัติศาสตร์ของตนเอง [*รูปร่างขวาน -ฟ้าเดียวกัน*] แต่เล่าอย่างฉลาดเพื่อปฏิเสธลัทธิครองความเป็นใหญ่ของสยาม แถมยังโต้แย้งทัศนะที่ว่าสยามถูกกำหนดเส้นเขตแดนเป็นครั้งแรกโดยมหาอำนาจตะวันตก

ถ้าหากว่าสยามที่ยิ่งใหญ่กว่าและมีเส้นเขตแดนที่ติดต่อกันนี้ดำรงอยู่ก่อนมาเป็นเวลานานแล้วอย่างที่แผนที่นี้พยายามบอก เหตุการณ์หลายครั้งที่ผ่านมาก็แสดงให้เห็นว่า ศัตรูผู้โหดร้ายและไร้เหตุผลได้บีบบังคับให้สยามต้องเสียสละร่างกายของตนครั้งแล้วครั้งเล่า บางครั้งความสูญเสียสามารถคำนวณออกมาเป็นตารางกิโลเมตรได้ ราวกับวัดความเจ็บปวดเป็นปริมาณได้ คือเกือบครึ่งหนึ่งของร่างกายอันชอบธรรม

อย่างไรก็ตาม แผนที่คงอยากจะบอกว่าไม่ว่าความเจ็บปวดจะมีมากมายเพียงไร แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การธำรงไว้ซึ่งเอกราช และสยามเอาชีวิตรอดมาได้

ในปี 2483 แผนที่นี้ได้ถูกแจกจ่ายไปตามโรงเรียนและสถานที่ราชการทั่วประเทศ กงสุลอังกฤษถือว่านี่เป็นพฤติกรรมของ "จักรวรรดินิยม" สยามที่หวังจะผนวกฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พม่าตอนล่าง และรัฐมาเลย์ทั้ง 4 กงสุลอังกฤษกับฝรั่งเศสจึงประท้วง[37] กระทรวงกลาโหมซึ่งเป็นผู้ตีพิมพ์แผนที่อธิบายเลี่ยงว่า แผนที่นี้ใช้สำหรับศึกษาประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ต่อมาแผนที่นี้ก็ถูกใช้ในขบวนการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ฝ่ายอังกฤษเองวิตกว่าขบวนการดังกล่าวอาจเรียกร้องเอาดินแดนคืนจากอังกฤษด้วย[38] จอมพล ป. รับปากกับกงสุลอังกฤษว่าจะไม่เกิดกรณี

ดังกล่าวขึ้น และเขาก็จะระงับการแจกจ่ายแผนที่นี้ แต่ที่ปรึกษาคนสนิทคนหนึ่งของจอมพล ป. ซึ่งขึ้นชื่อว่าเป็นผู้นิยมญี่ปุ่นอย่างมาก ได้นำแผนที่นี้ออกมาตีพิมพ์อีกและขายเพียงฉบับละสิบสตางค์[39]

รัฐบาลไทยปฏิเสธว่าไม่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยและสั่งห้ามการจำหน่าย ทว่าจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ แผนที่นี้ยังคงพบได้ทั่วไปในตำราเรียนและหนังสือแผนที่ของไทย เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และพ้นยุคล่าอาณานิคม แผนที่นี้ก็หมดพลังทางการเมืองเฉพาะหน้า แต่หน้าที่ของมันในฐานะภาพรหัสทางประวัติศาสตร์ที่กระตุ้นอารมณ์ยังคงมีอยู่ต่อไป อำนาจของมันต่อวาทกรรมว่าด้วยชีวประวัติของชาติยังมิได้ลดทอนลงไป

ยังมีแผนที่ที่ทรงพลังอีกชุดหนึ่งที่มิได้เสนอแค่วิกฤตการณ์คราวใดโดยเฉพาะ แต่ครอบคลุมประวัติศาสตร์ไทยทั้งหมด กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2478-2479 เป็นแผนที่แสดงอาณาจักรของไทยนับแต่พุทธศตวรรษที่ 13 จนถึงต้นรัตนโกสินทร์ รวมทั้งการอพยพย้ายถิ่นของคนไทยตั้งแต่เมื่อประมาณ 5,000 ปีก่อน (ดูรูปที่ 2 ถึง 7)[40]

แลร์รี สเติร์นสไตน์ เรียกแผนที่ชุดนี้ว่า "**The Historical Atlas of Thailand**" (หนังสือแผนที่ประวัติศาสตร์ของประเทศไทย)[41] หนังสือแผนที่ประวัติศาสตร์นี้พบได้ทั่วไปในตำราเรียนและหนังสือแผนที่ของไทยเช่นเดียวกันกับแผนที่เขตแดนของประเทศไทย

ชื่อของแผนที่ชุดนี้แตกต่างกันเล็กน้อยในการพิมพ์แต่ละครั้ง หนังสือแผนที่ของทองใบซึ่งเป็นที่นิยมมากที่สุดนับแต่ พ.ศ. 2506 ย้ำคำว่า "ไทย" ในชื่อของแผนที่ทุกฉบับ ขณะที่ต้นฉบับปี 2478-2479 ไม่ได้ระบุไว้ แผนที่แต่ละฉบับถูกออกแบบเพื่อแสดง "อาณาจักร... ยุค..."[42] ของไทย ข้างล่างนี้คือรายชื่อแผนที่ที่ปรากฏในแผนที่ของทองใบ

รูปที่ 2 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงการเคลื่อนที่ของไทยโบราณถึงปัจจุบัน

รูปที่ 3 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรน่านเจ้า[43]

รูปที่ 4 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรสุโขทัย ยุคพ่อขุนรามคำแหงมหาราช[44]

รูปที่ 5 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ยุคสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2133-2148

รูปที่ 6 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรกรุงธนบุรี ยุคสมเด็จพระเจ้าตาก (สิน) พ.ศ. 2310-2325

รูปที่ 7 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทยแสดงอาณาจักรกรุงรัตนโกสินทร์ ยุคพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พ.ศ. 2325-2352

สเติร์นสไตน์เห็นว่า หนังสือแผนที่นี้เป็น "ข้อมูลที่ครอบคลุมและถูกต้องแม่นยำที่สุดในแง่ของตัวเลข สถานที่ตั้ง และสถานะของศูนย์กลางอำนาจต่างๆ ที่รู้กันว่ามีอยู่ในช่วงเวลาสำคัญต่างๆ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19"

อย่างไรก็ดี เขาชี้ให้เห็นความคลาดเคลื่อนและข้อบกพร่องหลายจุด[45] เขายังระบุว่าแผนที่มิได้แสดงความซับซ้อนของความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นของศูนย์กลางอำนาจต่างๆ ภายในอาณาจักร แต่แผนที่สมัยใหม่จะทำเช่นนั้นได้อย่างไร? หน้าที่ของแผนที่สมัยใหม่ในการกดทับพื้นที่ของคนพื้นถิ่นไม่เคยเป็นประเด็นที่ใครสนใจ ในทางตรงกันข้าม ความสามารถของเทคโนโลยีทางภูมิศาสตร์สมัยใหม่ในการประดิษฐ์ควบคุมพื้นที่ของอดีต ตลอดจนจับมันใส่ลงบนแผ่นกระดาษ กลับได้รับการยกย่องสรรเสริญ แม้แต่สเติร์นสไตน์ยังเข้าร่วมในความพยายามที่จะระบุเส้นเขตแดนของอาณาจักรไทยเหล่านี้

คำถามก็คือ แผนที่เหล่านี้ส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและก่อรูปความทรงจำของเราได้อย่างไร? ประการแรกสุด จะต้องมีองค์ประกอบพื้นฐานอย่างน้อย 2 ประการเพื่อทำให้แผนที่เหล่านี้มีความชัดเจนเข้าใจได้ นั่นคือ ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เราเข้าใจว่าแผนที่เหล่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร และความรู้สำหรับอ่านแผนที่ ทว่าเช่นเดียวกับแผนที่ประวัติศาสตร์เขตแดนของไทย แผนที่เหล่านี้ไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับสยามที่อยู่บนพื้นผิวโลกเลย แต่ในฐานะภาพรหัสของความรู้ทางประวัติศาสตร์ แผนที่เหล่านี้คือการคาดเดาย้อนหลังโดยอิงกับภูมิกายาของสยามในปัจจุบัน

หากเราไม่เคยเห็นแผนที่ปัจจุบันของสยามมาก่อน แผนที่ประวัติศาสตร์เหล่านี้ก็คงจะไม่มีความหมายอะไร แต่หากเราได้เคยเห็น

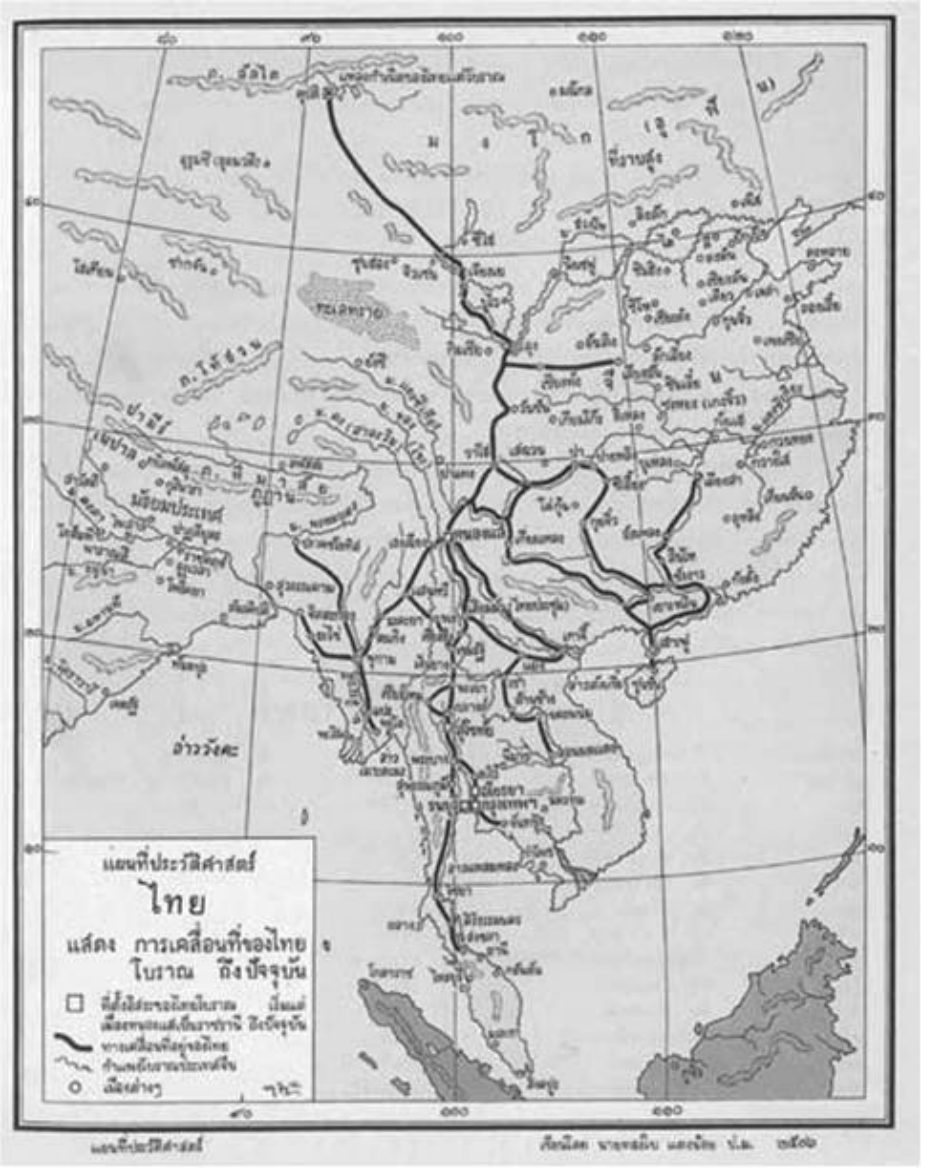

รูปที่ 2 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงการเคลื่อนที่ของไทยโบราณถึงปัจจุบัน

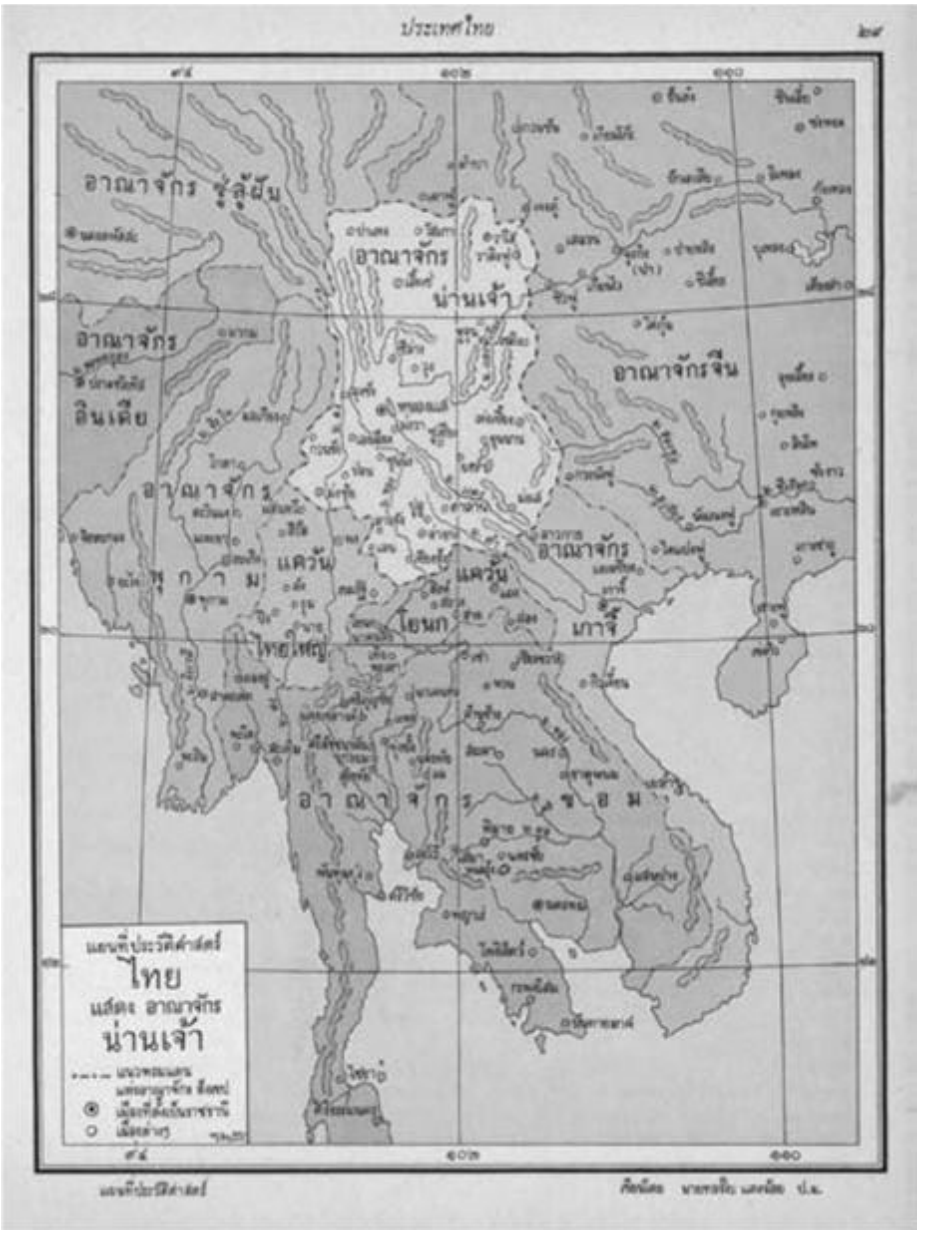

รูปที่ 3 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรน่านเจ้า

รูปที่ 4 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรสุโขทัยยุคพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

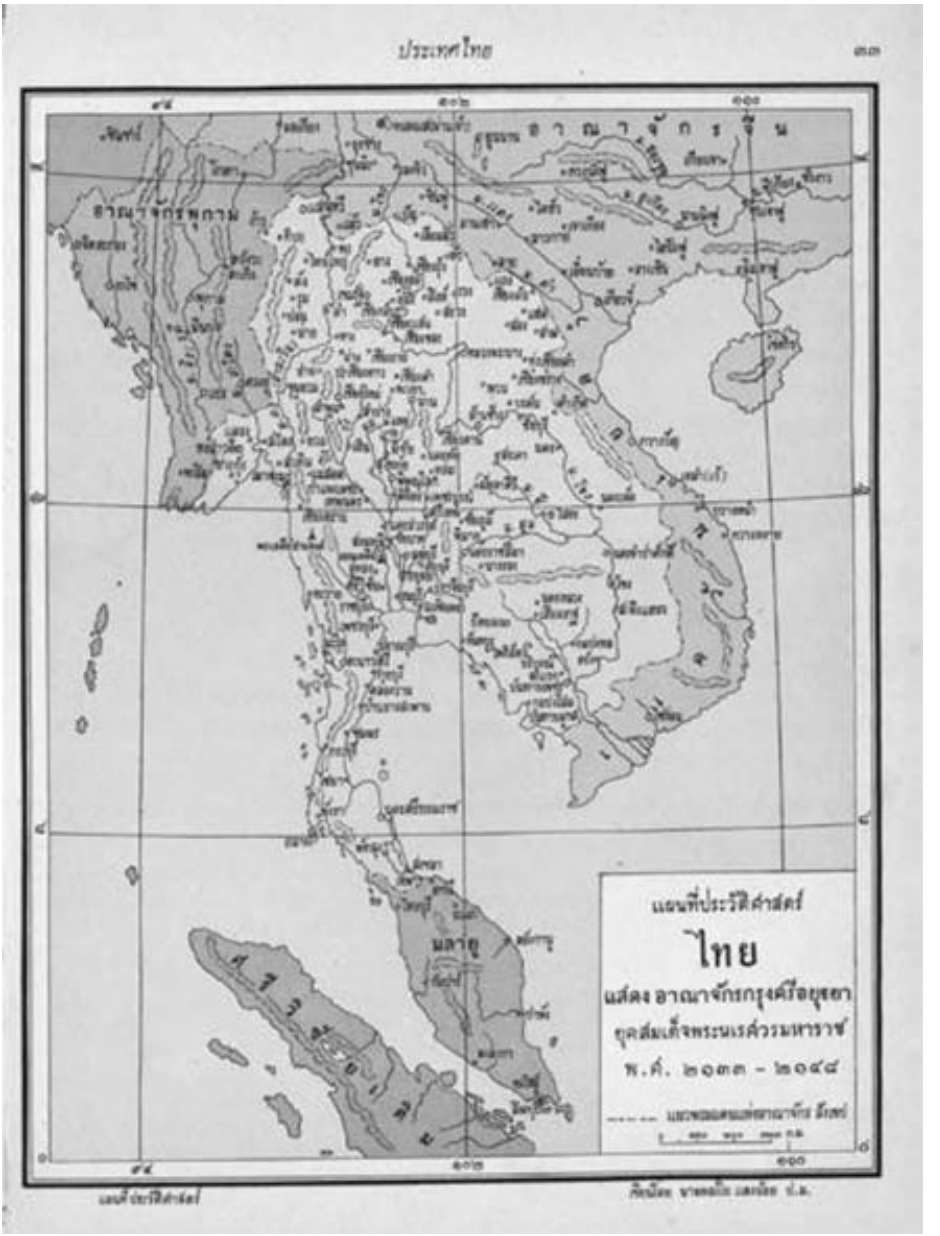

รูปที่ 5 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ยุคสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2133-2148

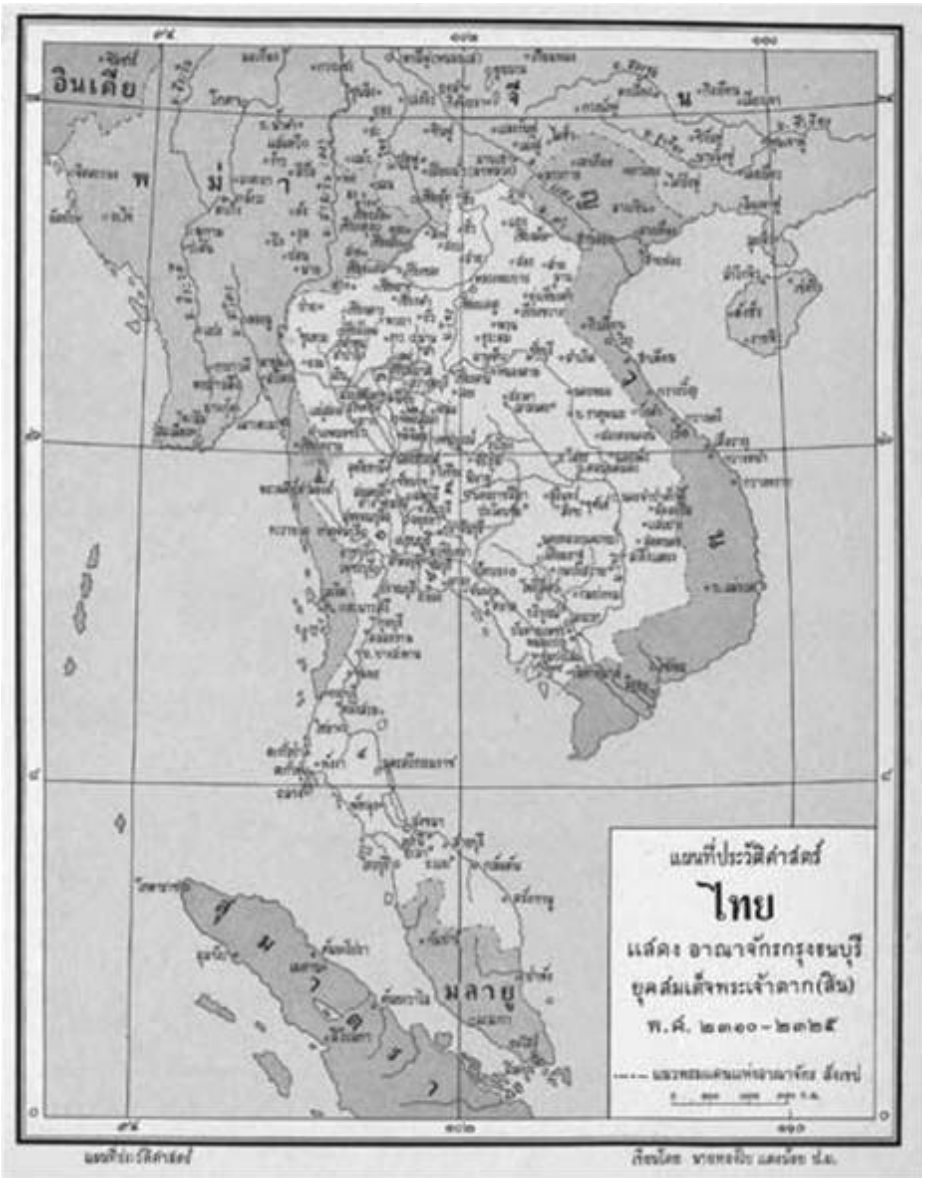

รูปที่ 6 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรกรุงธนบุรี ยุคสมเด็จพระเจ้าตาก (สิน) พ.ศ. 2310-2325

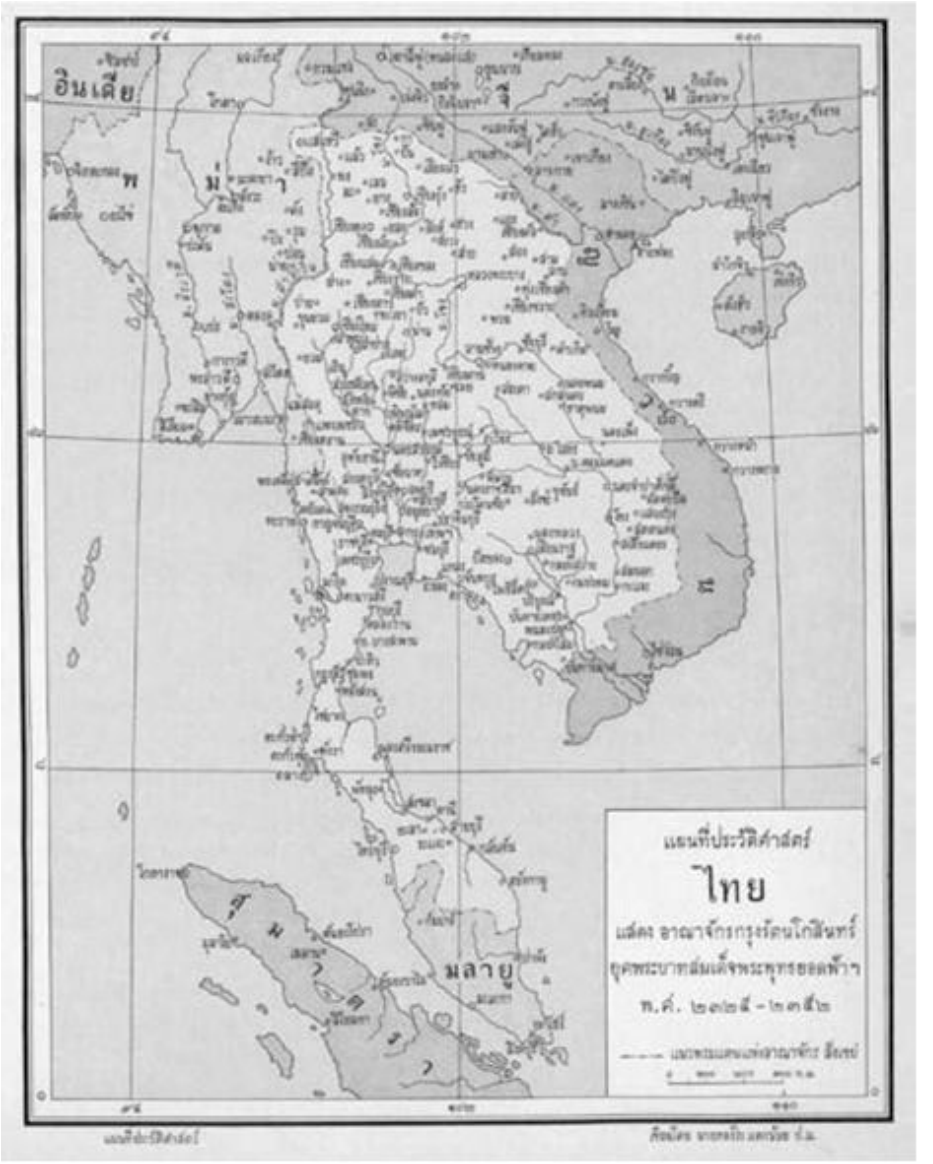

รูปที่ 7 : แผนที่ประวัติศาสตร์ไทย แสดงอาณาจักรกรุงรัตนโกสินทร์ ยุคพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พ.ศ. 2325-2352

แผนที่ปัจจุบันของสยามมาแล้ว แม้ว่าเราจะไม่เคยออกจากบ้านไปไกลกว่าไม่กี่กิโลเมตร หรือแม้แต่นักเรียนต่างชาติที่ไม่เคยมาเมืองไทยแต่ได้อ่านหนังสือของไวแอตต์ เราก็จะเข้าใจสารที่แผนที่เหล่านี้สื่อ ที่มาของแผนที่ประวัติศาสตร์เหล่านี้มิใช่มาจากอดีตอันไกลโพ้นอย่างที่มันอวดอ้าง ที่มาของมันก็คือภูมิกายาของสยามในปัจจุบันต่างหาก

แผนที่ประวัติศาสตร์เหล่านี้ทำให้เราหลงคิดว่า ภูมิกายามิใช่ผลผลิตของยุคสมัยใหม่ มันปฏิเสธความคิดที่ว่าความเป็นชาติไทยเพิ่งปฏิสนธิเมื่อไม่นานมานี้เอง และเป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสยามเก่ากับมหาอำนาจตะวันตก

นอกจากนั้นแผนที่เหล่านี้ยังขจัดแนวคิดที่ว่าสยามสมัยใหม่เป็นผลของการแตกหัก มิใช่ความต่อเนื่อง ช่วงขณะแห่งการแตกหักได้ถูกลดทอนความรุนแรงและทำให้พอรับได้มากขึ้น ช่างเป็นเรื่องพิลึกที่ต้นกำเนิดของภูมิกายาและความเป็นชาติถูกกดทับโดยแผนที่อันเป็นเทคโนโลยีเดียวกันที่ให้กำเนิดทั้งสองสิ่งนั่นเอง เมื่อต้นกำเนิดอันต่ำต้อยของภูมิกายาจากกระบวนการสร้างแผนที่ถูกปิดบังอำพราง ภูมิกายาของความเป็นชาติจึงถูกทำให้กลายเป็นธรรมชาติที่ดำรงอยู่คู่กับคนไทยมาแต่โบราณกาล

ปฏิบัติการของวาทกรรมแผนที่ ครอบคลุมปริมณฑลกว่าความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ คือล่วงล้ำเข้ามาในความทรงจำของเราด้วย อาศัยแผนที่ประวัติศาสตร์เป็นสื่อกลางนี่เอง ทำให้ปริมณฑลของพื้นที่และความทรงจำพาดข้ามเกี่ยวข้องกันไปมาทั้งทางความรู้และอารมณ์

นักประวัติศาสตร์ไทยท่านหนึ่งชี้ให้เห็นว่า วิธีการหนึ่งที่ทำให้ละครประวัติศาสตร์ของไทยสามารถกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของผู้ชมก็คือ *"...มีการใช้คำว่า **ประเทศไทย** กับยุคสุโขทัยและอยุธยา โดยไม่คำนึงว่านี่เป็นการใช้ผิดยุคผิดสมัย แต่เป็นการจงใจทำให้ความต่างของเวลาพร่าเลือน เพื่อที่ว่าอดีตจะได้ถูกพรากออกจากบริบทของมัน แล้วปรับให้เข้ากับความต้องการของผู้แต่งก่อนนำเสนอแด่ผู้ชมเพื่อสร้างผลสะเทือนทางอารมณ์ในแบบที่ต้องการ"*[46]

ภูมิกายาของอดีตของสยามที่ปรากฏในแผนที่ประวัติศาสตร์เหล่านี้ทำหน้าที่เดียวกันกับคำว่า *ประเทศไทย* ดังกล่าวข้างต้น การนำเอา

ปัจจุบันไปใส่ให้กับอดีต ทำให้อดีตเป็นสิ่งที่เรารู้สึกคุ้นเคย จากนั้นก็มีความเป็นไปได้ที่จะส่งผ่านค่านิยม อารมณ์ และความหมายอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกชาตินิยมและคลั่งชาติจากปัจจุบันย้อนกลับไปให้อดีต และเข้าสู่ความทรงจำของเรา

หากไม่มีกลวิธีเอาปัจจุบันไปใส่ให้กับอดีต บทละครและแผนที่ประวัติศาสตร์จะต้องล้มเหลวอย่างแน่นอน ภูมิกายาในแผนที่ประวัติศาสตร์ก็มีหน้าที่แบบเดียวกัน มันเป็นช่องทางและโอกาสในการฉวยใช้อดีตให้รับใช้ปัจจุบัน กล่าวโดยย่อก็คือ ภูมิกายาในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่ผิดยุคผิดสมัยนั่นเองได้ช่วยนำเสนอความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ไทย แม้ว่าในความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ตัวมันเองนั่นแหละที่ทำให้ความต่อเนื่องเกิดพลิกผันหักเห ภูมิกายาเป็นตัวกลางที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องของชีวิตของชาติ

นอกเหนือไปจากหน้าที่เป็นตัวกลางของภูมิกายาแล้ว แผนที่ประวัติศาสตร์สามารถก่อรูปการรับรู้อดีตของไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยวิธีการใดอีกบ้าง?

เป็นความจริงที่ว่าแผนที่เหล่านี้เสนอแต่ช่วงเวลาการเติบใหญ่ของไทยในภูมิภาคแห่งนี้ แผนที่มิได้แสดงความผันแปรขึ้นลงของอาณาเขตและอำนาจที่เกิดในบางช่วง บางตอน และไม่ได้นำเสนอลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่แท้จริงของการเมืองในภูมิภาค[47] แต่นี่คือจุดแข็งมิใช่จุดอ่อน แผนที่เหล่านี้เลือกสรรแต่สิ่งที่สามารถทำให้ชีวประวัติของสยามโดดเด่นขึ้นมาได้ด้วยการแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวและเติบโตของร่างกายนั่นคือความเป็นชาติของสยามนับแต่ยุคเริ่มแรกจนถึงปัจจุบันด้วยภาพ 7 ภาพ (แผนที่ประวัติศาสตร์ 6 ภาพและแผนที่ประวัติศาสตร์เขตแดนไทย)

แผนที่บอกเล่าเรื่องราวตั้งแต่จุดเริ่มต้นของชาตินับแต่ยังเป็นเด็กน้อยว่า คนไทยถูกต่างชาติ ในที่นี้ก็คือคนจีน บีบบังคับให้ต้องอพยพลงมาทางใต้ อันเป็นดินแดนที่พวกเขาเชื่อว่าอนาคตอันรุ่งโรจน์รอคอยพวกเขาอยู่

การอพยพโยกย้ายแสดงถึงความทุกข์ยากและความรักอิสรภาพที่มีมาแต่โบราณกาล ในที่สุดคนไทยได้เคลื่อนย้ายลงมาถึงดินแดนสุวรรณภูมิที่เขมรครอบครองอยู่เกือบทั้งหมด แม้ว่าจะต้องเผชิญกับ

ความทุกข์ยากภายใต้การปกครองของต่างชาติอีกก็ตาม แต่อิสรภาพก็ยังคงดำรงอยู่ในหัวใจของคนไทย พวกเขาจึงต่อสู้เพื่อสถาปนาอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ของตนขึ้นมาจนกระทั่งเกิดอาณาจักรสุโขทัย

ตลอดช่วงเวลาหลายร้อยปีในดินแดนแห่งนี้ อาณาจักรไทยต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากต่างชาติอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะจากพม่า ช่วงเวลาที่ถูกเชิดชูให้โดดเด่นแสดงให้เห็นว่า ในภาวะระส่ำระสายเหล่านี้ พระมหากษัตริย์ผู้กล้าหาญของไทยได้นำคนไทยเข้าต่อสู้เพื่อฟื้นฟูประเทศชาติอยู่เสมอในแต่ละครั้ง สยามสามารถกลับมาเป็นปึกแผ่นได้เสมอและเกรียงไกรยิ่งกว่าเดิมแม้ว่าจะเต็มไปด้วยความยากลำบากและภัยคุกคามจากต่างชาติ สยามก็ยังสามารถครองความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองอยู่ได้

แผนที่ทำให้อดีตของชาติมีชีวิตขึ้นมา แผนที่ทั้งหมดมิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศ แต่ทำงานร่วมกันในฐานะภาพรหัสชุดหนึ่ง เมื่อมันร้อยเรียงร่วมกันเข้าก็จะได้โครงเรื่องทั้งหมดของประวัติศาสตร์ไทย

ผลทางอารมณ์อีกประการหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นผ่านแผนที่เหล่านี้คือความยิ่งใหญ่ของสยาม เราอดเห็นไม่ได้ว่า ร่างกายของสยามในอดีตนั้นช่างยิ่งใหญ่เสียนี่กระไรเมื่อเปรียบเทียบกับเพื่อนบ้านทั้งหลาย แผนที่ทำให้เราจินตนาการถึงวันชื่นคืนสุขแต่หนหลัง เมื่อลาว รัฐมาเลย์ บางส่วนของจีนตอนใต้ รัฐฉาน กัมพูชาทั้งหมด และล้านนา ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของสยาม สยามดูยิ่งใหญ่เสียจนศัตรูตัวฉกาจในประวัติศาสตร์ของไทย คือ พม่าและเวียดนาม ช่างดูต่ำต้อยในแผนที่ทุกฉบับ สิ่งนี้แสดงถึงความพยายามของบรรพชนที่ได้สถาปนาและธำรงรักษาประเทศชาติไว้ ทำนุบำรุงความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ปัจจุบัน

แผนที่เหล่านี้มิได้มีไว้สำหรับศึกษาภูมิศาสตร์ในอดีต แต่มีไว้สำหรับสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชีวิตของชาติ ข้อมูลและข้อเท็จจริงทั้งหลายจำเป็นเพื่อทำให้มันดูสมจริงและดำรงอยู่อย่างเป็นภววิสัย

จะมีประโยชน์อะไรที่จะผลิตแผนที่สยาม พ.ศ. 2112-2127 ระหว่างที่สยามพ่ายแพ้และถือกันว่าสูญเสียเอกราชให้กับพม่า หากมีใครทำออกมาในแบบเดียวกันกับแผนที่ประวัติศาสตร์อื่นๆ สยามย่อมมีสีเดียวกับ

พม่าโดยอยุธยาถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรพม่า

จะมีประโยชน์อะไรที่จะผลิตแผนที่ของพุทธศตวรรษที่ 19 และ 20 ขณะล้านนายังเป็นเอกราชและต่อสู้กับอยุธยาเพื่อแย่งชิงอำนาจเหนือสุโขทัย

แผนที่ "สมมติ" ทั้งสองย่อมสร้างความสับสนหรือทำลายอุดมการณ์ที่แผนที่ประวัติศาสตร์ทั้งชุดถูกออกแบบมาให้นำเสนอ

อดีตโดนโครงเรื่องบังคับ (อดีตโดนวางยา)[48]

ยุทธศาสตร์ทางแนวคิดและกลวิธีทางวรรณกรรมที่สร้างขึ้นโดยอาศัยภูมิกายา มีความสำคัญทั้งต่อประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และต่อแผนที่ประวัติศาสตร์ยุทธศาสตร์ และกลวิธีเหล่านี้ทำหน้าที่กำกับควบคุมสมมติฐานและมุมมอง ตลอดจนสร้างผลทางอารมณ์ในแบบที่ต้องการ เพื่อทำให้ช่วงขณะแห่งการปะทะแตกหักในชีวิตของความเป็นชาติดูรุนแรงน้อยลง และในทางกลับกันได้ผลิตชีวประวัติการต่อต้านระบอบอาณานิคมที่น่าภาคภูมิใจขึ้นมา

ดังที่นักคิดหลายท่านได้เสนอไว้ว่า อดีต เรื่องราวในประวัติศาสตร์และงานวรรณกรรมมิได้เป็นปริมณฑลแยกขาดจากกัน ไม่เพียงแต่การจงใจผิดยุคผิดสมัยและการเน้นย้ำอย่างเลือกสรรเท่านั้นที่ทำให้เกิดผลทางอารมณ์ตามที่ต้องการ แต่การจัดวางองค์ประกอบของเรื่องในประวัติศาสตร์นิพนธ์และแผนที่ยังก่อให้เกิดการรำลึกถึงอดีตในลักษณะจำเพาะเจาะจงด้วย

นับเป็นเรื่องน่าประหลาดอย่างยิ่งว่า เมื่อพิจารณาการจัดวางองค์ประกอบของเรื่องหรือโครงเรื่องของประวัติศาสตร์ ร.ศ. 112 และแผนที่ประวัติศาสตร์ ก็จะพบว่ามันคล้ายคลึงกับโครงเรื่องแบบฉบับของนิยายและบทละครเชิงประวัติศาสตร์ที่สาธารณชนนิยมกันมาก

หลวงวิจิตรวาทการ (2441-2505) เป็นผู้ผลิตงานเชิงวัฒนธรรมชาตินิยมออกมามากที่สุดและทรงอิทธิพลมากที่สุดในประเทศไทย เป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์นิพนธ์ชาตินิยมที่ทรงพลัง เป็นผู้เขียนนิยาย

ประวัติศาสตร์จำนวนมาก เป็นนักเขียนบทละครทางประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงและเป็นนักแต่งเพลงปลุกใจอันโด่งดังมากมาย[49]

การพิจารณาบทละครของหลวงวิจิตรฯ คร่าวๆ อาจเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีทางวรรณศิลป์กับประวัติศาสตร์ไทย แกนเรื่องหลักๆ ในบทละครของหลวงวิจิตรฯ มีค่อนข้างจำกัด กล่าวคือ มักเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของคนไทย การสถาปนาอาณาจักรไทยยุคต่างๆ การต่อสู้เพื่อเอกราช สงครามต่อต้านศัตรูต่างชาติ และการรวมชาติไทย มีเพียงไม่กี่ชิ้นที่เกี่ยวกับความไม่จีรังของชีวิต ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงตกต่ำของชีวิตราชการของเขาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ภายใต้เรื่องดังกล่าว แม้ว่าเนื้อเรื่องจะซับซ้อนแตกต่างกันไปก็ตาม แต่โครงเรื่องมักจะเหมือนกัน กล่าวคือ ชาติที่รักสงบถูกรุมล้อมโดยศัตรูต่างชาติ วีรกรรมในการแก้ปัญหา และบทลงเอยอันน่ายกย่องสรรเสริญสำหรับเฮย์เด็น ไวต์ นี่เป็นโครงเรื่องแนวหัสนาฏกรรม แต่ในสายตาของผู้เขียน นี่เป็นเรื่องแนวประโลมโลกย์ของไทยที่เราคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี

ตัวอย่างที่เป็นแบบฉบับของโครงเรื่องดังกล่าวจะทำให้เราเห็นชัดเจนขึ้น ละครประวัติศาสตร์เรื่องแรกของหลวงวิจิตรฯ “พระนเรศวรประกาศอิสรภาพ” เปิดแสดงครั้งแรกใน พ.ศ. 2477 เป็นเรื่องราวของวีรกษัตริย์ในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ที่เริ่มต้นด้วยการเล่าเรื่องบทสนทนาเปิดเรื่องระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับขุนนางผู้หนึ่งถึงความทุกข์ทรมานที่คนไทยต้องประสบนับแต่อยุธยาพ่ายแพ้แก่พม่าเมื่อ 15 ปีก่อนหน้านั้น เพื่อเป็นการแก้แค้น พวกเขากำลังมองหาโอกาสที่จะฟื้นฟูอิสรภาพของประเทศและเรียกร้องดินแดนคืน “เราต้องกู้อิสรภาพของเรา อิสรภาพคือชีวิตจิตใจ ประเทศใดไร้อิสรภาพ พลเมืองของประเทศนั้นก็เหมือนไม่ใช่มนุษย์”[50]

โอกาสมาถึงเมื่อพระเจ้านันทบุเรงของพม่าสั่งให้อยุธยาส่งกองทัพไปช่วยพระองค์รบกับกบฏที่เมืองอังวะในปี 2127 แต่เมื่อกองทัพสยามบุกไปถึงเมืองแครงของมอญ แม่ทัพมอญสองนายที่ได้รับคำสั่งจากพระเจ้านันทบุเรงให้ซุ่มโจมตีพระนเรศวรเกิดเปลี่ยนใจและหันไปเข้ากับฝ่ายไทย พระนเรศวรทรงประณามกษัตริย์พม่าว่าไร้ความสัตย์และวางแผนลอบสังหารพระองค์ จากนั้นจึงทรงประกอบพิธีกรรมประกาศอิสรภาพของ

อยุธยา หลังจากนั้นพวกมอญก็อาสาเข้าร่วมกับกองทัพสยามบุกโจมตีหงสาวดีเมืองหลวงของพม่า[51]

ฉากสุดท้ายของละคร อันเป็นหนึ่งในบรรดาเรื่องน่ามหัศจรรย์ที่สุดในประวัติศาสตร์ไทยคือ ฉากที่ชาวไทยและมอญภายใต้การนำของพระนเรศวรกำลังข้ามแม่น้ำกลับมายังฝั่งไทย หลังจากบุกโจมตีเมืองหงสาวดีโดยไม่มีใครเสียชีวิตแม้แต่ผู้เดียว

ทว่ากองทัพพม่าติดตามมาอย่างกระชั้นชิด พระนเรศวรจึงยิงปืนข้ามแม่น้ำไปหนึ่งนัดถูกแม่ทัพพม่าเสียชีวิตในทันทีราวปาฏิหาริย์[52]ในที่สุดพระนเรศวรทรงทำนายว่าดวงวิญญาณของพระองค์จะปกป้องดูแลประเทศชาติตลอดไป แต่ประชาชนไทยจะต้องเอาอย่างความกล้าหาญ การเสียสละ และความมุมานะไม่ย่อท้อต่อสู้กับข้าศึกศัตรูตลอดไปเช่นเดียวกับพระองค์

เรื่องราวในบทละครดำเนินไปใกล้เคียงกับเนื้อหาในพระราชพงศาวดาร สำหรับเรื่องที่ซับซ้อนกว่านี้อาจจะมีเหตุการณ์มากขึ้น มีการใส่ปัญหาและความขัดแย้งเข้าไปในโครงเรื่องใหญ่มากขึ้น แต่ส่วนที่เพิ่มเข้าไปมักเป็นปัญหาในอีกระดับหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นประเด็นปัจเจก เช่น ความกตัญญู ความเคียดแค้นส่วนตัว และความรัก อันเป็นเรื่องที่นิยมมากที่สุด

ระดับของปัญหาที่แตกต่างกันจะสร้างเหตุการณ์และโครงเรื่องที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่ผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลขัดแย้งกับผลประโยชน์ของชาติ แน่นอนว่าสำหรับนักชาตินิยม ผลประโยชน์อย่างแรกต้องมาทีหลังและจะต้องเสียสละให้กับอย่างหลังเสมอ

ยิ่งไปกว่านั้นในบทเกริ่นของแต่ละเรื่องมักคาดการณ์ได้ว่าปัญหาจะจบลงในแบบที่พึงปรารถนา เช่นการปลดปล่อยประเทศชาติ ซึ่งประสบความสำเร็จเสมอ

นอกจากนี้บทละครหลายเรื่องจบลงด้วยการเสียสละหรือการเสียชีวิตของวีรบุรุษที่ทำให้ผู้ชมรู้สึกสะเทือนอารมณ์มากยิ่งขึ้น กระนั้นก็ตาม การจบแบบนี้หาใช่โศกนาฏกรรม เพราะเป็นการเสียสละเพื่ออุดมการณ์อันสูงส่ง การเสียสละและเตรียมพร้อมสำหรับความยากลำบาก ไม่ใช่งอมืองอเท้าคือสารที่ส่งให้แก่ผู้ชม ความขัดแย้งระหว่าง

ผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลกับของชาติทำหน้าที่แบบเดียวกัน กล่าวคือ การเสียสละของปัจเจกบุคคลที่น่าเศร้าหรือน่าเร้าใจเป็นสิ่งที่สะเทือนอารมณ์อย่างยิ่ง และเป็นจุดสุดยอดของบทละครหลายเรื่อง[53]

โครงเรื่องแนวนี้มิใช่เพื่อการวิเคราะห์อธิบายอะไรหรือแสดงความสมเหตุสมผลของเหตุการณ์ แต่เป็นการแสดงออกของอารมณ์สะเทือนใจที่แทนที่คำอธิบายหรือเหตุผลใดๆ ทั้งหลาย ในหลายกรณีโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวระหว่างคนรัก หลวงวิจิตรฯ ฉลาดในการใช้บทสนทนาเพื่อคลี่คลายปมขัดแย้งด้วยเหตุผลโดยไม่ขาดอารมณ์สะเทือนใจ ตัวอย่างเช่นเขาเล่นกับคำว่า "รัก" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำว่ารักชาติ[54] ผู้ชมของเขาถูกกระตุ้นให้คิดและรู้สึกถึงความรักชาติโดยผ่านการเสียสละความรักส่วนตน

หลวงวิจิตรฯ เคยยอมรับว่า บทละครประวัติศาสตร์มิใช่ประวัติศาสตร์ ถึงแม้เนื้อเรื่องจะอาศัยข้อมูลจากประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่มันถูกแต่งแต้มสีสัน ต่อเติมเสริมแต่ง หรือแต่งเรื่องขึ้นมาเพื่อให้เกิดผลบางประการ[55] ละครบางเรื่องไม่สมควรถูกเรียกว่าละครประวัติศาสตร์ด้วยซ้ำ เพราะมันเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์เพียงในแง่ของชื่อหรือเหตุการณ์ที่เป็นฉากหลังของเรื่องเท่านั้น ตัวละครมักแบน ด้านเดียว ไม่ขาวก็ดำ และคาดเดาได้ บทสนทนาก็ขาดความเป็นธรรมชาติ บ่อยครั้งเหมือนภาษาเขียน แต่สิ่งที่ถูกถือว่าเป็นประวัติศาสตร์ในบทละครเหล่านี้มิใช่เนื้อเรื่องหรือตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นมา แต่เป็นสารที่ถูกสื่อออกมาโดยแนวเรื่องและโครงเรื่อง

งานเขียนประวัติศาสตร์ยุคใหม่ในสยามไม่เคยถูกมองว่ามีคุณสมบัติคล้ายกับวรรณกรรมหรือนวนิยายมาก่อน แต่น่าคิดว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยการเสียดินแดนและการปฏิรูปเทศาภิบาลใช้กลยุทธ์และกลวิธีของนวนิยายอย่างไรบ้าง?

วิธีหนึ่งที่ใช้ก็คือ การกำหนดให้เล่าเรื่องจากมุมมองที่เฉพาะเจาะจงมุมมองหนึ่ง สิ่งนี้ทำให้เกิดผลสะเทือนเช่นเดียวกับนวนิยาย เช่น การที่ตัวละครบางตัวถูกทำให้มีความสำคัญเกินจริงหรือลดความสำคัญลง

ภายใต้วาทกรรมเชิงบริบททางการเมืองระหว่างประเทศ ตัวละครถูกจัดหมวดหมู่ แบ่งประเภท และแยกตัวละครสำคัญสองตัวคือสยาม

กับจักรวรรดินิยมออกมา แล้วจัดกลุ่มความขัดแย้งและปัญหาออกเป็นระดับต่างๆ ตามคุณค่า ความสำคัญ ผล และลำดับความสำคัญของปัญหา เช่น ภายนอกหรือภายใน ต่างประเทศหรือกิจการภายใน ชาติหรือปัจเจกบุคคล เป็นต้น

อารมณ์ร่วมจึงเกิดขึ้นตามการจัดระดับและประเภทของความขัดแย้ง การเสียสละของคู่รักหรือผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคล เพื่อผลประโยชน์ของชาติ เป็นสิ่งที่น่ายกย่องสรรเสริญฉันใด การปราบปรามประเทศราชเพื่อ “การปลดปล่อย” และ “การปกครองตนเอง” ในยามที่เอกราชของชาติกำลังตกอยู่ในอันตรายจากภัย “ภายนอก” ก็ฉันนั้น

ประวัติศาสตร์นิพนธ์และแผนที่ที่กล่าวถึงในบทนี้ ใช้สมมติฐานและเครื่องมือที่ผิดยุคผิดสมัย เช่น ภูมิกายา เส้นเขตแดน มโนภาพสมัยใหม่เกี่ยวกับเอกราช และอื่นๆ ไม่ต่างไปจากการใช้ถ้อยคำ และบทสนทนาหลงยุคในบทละครของหลวงวิจิตรฯ ด้วยวิธีเช่นนี้ เรื่องราวของพวกเขาจึงเข้าใจได้ง่ายและดูคุ้นเคยสำหรับผู้ชมในยุคปัจจุบัน วิธีการดังกล่าวยังเอื้อต่อการส่งทอดคุณค่า ความคิด และอารมณ์ความรู้สึก

นอกจากนี้เพื่อสร้างคุณค่าบางอย่างจากอดีต ตัวละครเอกสองตัวในความขัดแย้งหลักมักจะแบนราบ นำเสนอให้เป็นขาวกับดำเสียจนสามารถเอาไปเปรียบกับความดีและความชั่วในนิทานอีสปได้

สำหรับแผนที่ประวัติศาสตร์ เทคนิคการขับเน้นจุดสำคัญเป็นสิ่งจำเป็น หากแผนที่ทั้งหมดได้รับการจัดวางเรียงอย่างเหมาะเจาะ กล่าวคือ แผนที่การอพยพโยกย้ายของบรรพบุรุษทำหน้าที่เป็นบทนำของประวัติศาสตร์ไทย ตามด้วยแผนที่ของยุควีรกษัตริย์ต่างๆ และแผนที่ประวัติศาสตร์เขตแดนของไทยทำหน้าที่เป็นฉากก่อนถึงยุคปัจจุบัน เส้นทางของประวัติศาสตร์ไทยก็จะกลายเป็นพัฒนาการของรัฐไทยเชิงดินแดน

นอกเหนือไปจากยุทธศาสตร์และกลวิธีเหล่านี้แล้ว โครงเรื่องของประวัติศาสตร์นิพนธ์ แผนที่และบทละครของหลวงวิจิตรฯ มีความคล้ายคลึงกันอย่างชัดเจน เรื่องราวมักมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งระหว่างสยามกับศัตรูต่างชาติอันนำไปสู่การกระทำต่างๆ อาจมีความขัดแย้งอื่นเพิ่มเข้ามาแต่ก็เป็นรองเรื่องหลัก และการกระทำต่างๆ ก็ถูกถักทอ

ล้อมรอบแกนกลางความขัดแย้งหลัก สำหรับเรื่องว่าด้วยการปฏิรูปการปกครองระบอบเทศาภิบาลนั้น จุดสุดยอดของเรื่องอยู่ที่การนำระบบใหม่ไปใช้กับประเทศราช เรื่องลงเอยด้วยความสุขสมอารมณ์หมาย เราได้เห็นการขยายตัวของระบบใหม่ไปทั่วประเทศ และการสรรเสริญชื่นชมความสำเร็จของบรรดาเจ้านายผู้บริหารประเทศ

สำหรับเรื่องการเสียดินแดน แน่นอนว่าจุดสุดยอดของเรื่องย่อมอยู่ที่วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นเรื่องราวที่ค่อนข้างโศกสลด แต่ดังที่หลวงวิจิตรฯ ตระหนักเป็นอย่างดีว่า หวานเป็นลม ขมเป็นยา ตราบเท่าที่ความอยู่รอดและเอกราชของประเทศชาติเป็นที่รับรู้กัน เราย่อมไม่คิดว่าการเสียสละเป็นโศกนาฏกรรมหรือการงอมืองอเท้า

เรื่องราวการเสียดินแดนทำให้เรารำลึกถึงความยากลำบาก การเสียสละ และความรักชาติและสามัคคีอันจำเป็นยิ่ง และคุณค่าเหล่านี้จะส่งทอดมาถึงเราในลักษณะที่ปลุกเร้าและสะเทือนอารมณ์

สำหรับแผนที่ประวัติศาสตร์ แม้ว่าจะประกอบด้วยฉากในประวัติศาสตร์หลายฉาก โครงเรื่องที่ใช้ก็คล้ายคลึงกันและคุณค่าที่นำเสนอก็เป็นอย่างเดียวกัน

มันมิได้เป็นการรวบรวมแผนที่อย่างไม่มีอะไรสัมพันธ์กัน แผนที่ทั้งชุดเป็นบทคัดย่อประวัติศาสตร์สยามทั้งหมดที่สรุปรวบยอดว่า ตลอดชีวิตของชาติไทย ปัญหาใหญ่ที่สุดคืออันตรายจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นข้าศึกต่างชาติ ภัยคุกคามจากภายนอก จีน เขมร พม่า ฝรั่งเศส หมาป่าหรืออะไรก็ตามที ศัตรูภายนอกอุบัติขึ้นอีกได้และซุ่มรออยู่ นี่คือประเด็นที่ถูกตอกย้ำครั้งแล้วครั้งเล่านับจากฉากแรกจนถึงปัจจุบัน

การเรียงลำดับเหตุการณ์ที่ตอกย้ำความคิดนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีกกลายเป็น “โครงเรื่องแม่บท” **(master plot)** สำหรับชีวประวัติของชาตินับแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน

โครงเรื่องแม่บทนี้ประกอบด้วยสองโครงเรื่องรองที่ขัดแย้งกันเอง ด้านหนึ่งมันแสดงถึงพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลง หรือความก้าวหน้าในช่วงชีวิตของชาติ อีกด้านหนึ่ง ความคิดว่าด้วยภัยคุกคามภายนอกและการต่อสู้เพื่ออิสรภาพก็ได้รับการตอกย้ำครั้งแล้วครั้งเล่า

ประวัติศาสตร์ที่ดูเหมือนมีพลวัตจึงเป็นเพียงปรากฏการณ์ซ้ำๆ

ย่ำอยู่กับที่ เรื่องราวที่ย้ำแล้วย้ำอีกอาจดูซ้ำซาก ทว่าความซ้ำซากกลับมีความสำคัญยิ่งต่อความทรงจำของเรา ดังที่เอ็ดมุนด์ ลีก ได้กล่าวไว้ในงานของเขาเกี่ยวกับปกรณัมการสร้างโลกว่า

> *ในความคิดของผู้ที่ศรัทธา... ความซ้ำซากของปกรณัมกลับทำให้ข้อเท็จจริงน่าเชื่อจนสนิทใจ ปกรณัมใดที่แยกออกมาอยู่เป็นเอกเทศก็เหมือนกับสาระใส่รหัสที่เต็มไปด้วยคลื่นรบกวน แม้แต่สาวกที่มีความเชื่อมั่นมากที่สุดก็ยังไม่แน่ใจนักว่าสาระนั้นหมายถึงอะไรกันแน่ ขณะที่ความซ้ำซากของปกรณัมสามารถทำให้ผู้มีจิตศรัทธารู้สึกได้ว่า ปกรณัมต่างสำนวนแม้ว่าจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน แต่ก็ยืนยันถึงความเข้าใจของเขาและช่วยตอกย้ำสารัตถะหลักของปกรณัมทุกฉบับ*[56]

อย่างไรก็ตาม โครงเรื่องรองทั้งสองเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน และร่วมกันสร้างโครงเรื่องแม่บทที่เป็นที่มาของอดีตทั้งมวลของสยามสยามเติบโตขึ้น ก้าวไปข้างหน้า ขณะที่อิสรภาพอันเป็นสารัตถะของชีวิตของประเทศเข้มแข็งยิ่งขึ้น

ตามโครงเรื่องแม่บทนี้ สยามได้ผ่านพ้นช่วงเวลาแห่งความระส่ำระสายหลายครั้งหลายครา ได้เผชิญกับศัตรู ภัยคุกคาม ความยากลำบากจากการอพยพย้ายถิ่น ความพ่ายแพ้ แตกสามัคคี ฯลฯ แต่สยามก็รอดพ้นมาได้

ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นเพียงหนึ่งในช่วงแห่งความระส่ำระสายที่อิสรภาพของสยามตกอยู่ในอันตราย กระนั้นสยามก็รอดมาได้อีกครั้งหนึ่งเพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ไทยและความรักในอิสรภาพของสยาม

ในแง่ของชีวประวัติ เรือนร่างของประเทศรอดผ่านพ้นภาวการณ์ต่างๆ มาได้ และบางครั้งก็ได้รับบาดแผลแสนสาหัส การเสียสละอวัยวะบางส่วนในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 25 มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อความอยู่รอด ข้อเท็จจริงก็คือ สยามยืนหยัดรุ่งเรืองได้อีกครั้ง แถมคราวนี้ยัง

พัฒนาก้าวหน้าและมีความเป็นอารยะมากยิ่งขึ้น

หากกำเนิดของภูมิกายาและวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ประกอบกันขึ้นเป็นจุดหักเหพลิกผันในชีวิตของสยามแล้วไซร้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ชนิดที่เราพิจารณากันมาก็ทำหน้าที่พิเศษช่วยสร้างความต่อเนื่องให้กับชีวิตของชาติ ปราศจากการแตกหัก ไม่มีการแตกร้าวหรือเปลี่ยนถ่ายทดแทนอีกต่อไป สิ่งเหล่านี้ถูกปิดบังซ่อนเร้นหรือไม่ก็ลบออกไปจากความทรงจำของเรา ช่วงเวลาแห่งความระส่ำระสาย หาใช่จุดพลิกผันอันใหญ่หลวง แต่กลับกระตุ้นความสามัคคีสนับสนุนต่อผู้นำของชาติ โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี

วัตถุดิบและธารน้ำที่ไม่มีวันเหือดแห้งสำหรับประวัติศาสตร์เชิงนวนิยายของหลวงวิจิตรฯ มาจากโครงเรื่องแม่บทของนิยายนี่เอง มิใช่มาจากข้อมูลอดีต ในกรณีของประวัติศาสตร์การเสียดินแดนและการปฏิรูปการปกครอง โครงเรื่องแม่บทกำหนดฐานคติและโครงเรื่องเฉพาะกรณีไว้หมดแล้ว เพื่อความเข้าใจว่าวิกฤตการณ์ในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นปรากฏการณ์ซ้ำๆ เดิมไม่ต่างจากวิกฤตการณ์ก่อนหน้านี้ จะแตกต่างกันก็แต่เพียงรายละเอียดเฉพาะเรื่องการกระทำ ตัวละคร และบทสนทนา

แล้ววรรณกรรมก่อนสมัยใหม่ที่เกี่ยวกับอดีตอันเป็นแหล่งอ้างอิงของประวัติศาสตร์สมัยใหม่ มีโครงเรื่องแม่บทด้วยหรือไม่? หรือว่าเป็นการอ่านเรื่องเล่าก่อนสมัยใหม่ด้วยความคิดสมัยใหม่?

อดีตผลิตใหม่

ปัญหาที่กล่าวมาข้างบนนี้นำเราไปสู่ชุดของคำถามที่สำคัญยิ่งกว่าในช่วงต้นถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นระยะที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่เริ่มกำเนิดขึ้นในสยาม ปัญญาชนรุ่นบุกเบิกในสาขานี้ได้เสนอวิธีการศึกษาและมโนภาพใหม่สำหรับประกอบสร้างอดีต เช่นเดียวกับภูมิศาสตร์และความรู้แขนงอื่นๆ

อดีตชนิดใหม่นี้สะท้อนความหักเหพลิกผันแตกหักจากความคิดเดิมของคนพื้นเมืองที่มีต่ออดีต แม้ว่าดูผิวเผินมันจะอิงตำราจารีตก็ตาม การปะทะแตกหักในต้นศตวรรษที่ 25 ส่งผลต่อการสร้างอดีตชนิดใหม่นี้

หรือไม่?

ถ้าหากประสบการณ์ในช่วง 2-3 ทศวรรษก่อนจะเข้าสู่ครึ่งหลังของศตวรรษที่ 25 เป็นบาดแผลทางจิตใจสำหรับผู้ปกครองสยาม ช่วงเวลาอันเลวร้ายนั้นจะส่งผลกับสมมติฐานของพวกเขาที่มีต่อชะตากรรมของประเทศทั้งในอดีตและปัจจุบันหรือไม่?

วิธีคิดแนวใหม่และอารมณ์ความรู้สึกชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นจากช่วงเวลาดังกล่าว มีส่วนในการเขียนกำหนดทิศทาง และวางโครงเรื่องอดีตอันใหม่มากน้อยเพียงใด เป็นไปได้หรือไม่ที่โครงเรื่องแม่บทของประวัติศาสตร์สยามที่เรารู้จักกันในปัจจุบันนั้นที่จริงแล้วเป็นผลผลิตของความทรงจำบาดแผลวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112?

จนถึงตรงนี้ ผู้เขียนเสนอว่า กำเนิดของภูมิกายาเรียกร้องต้องการประวัติศาสตร์ใหม่เพื่อปิดรอยแตกหักร้าวในชีวิตของชาติ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับวิกฤตการณ์ดังกล่าวได้ทำหน้าที่นี้เป็นอย่างดี แม้ว่างานเขียนเกี่ยวกับการเสียดินแดนและการปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาลถูกสร้างขึ้นภายหลังเหตุการณ์ไปมาก แต่เป็นไปได้อย่างมากว่าวิกฤตการณ์โดยตัวมันเองและความทรงจำของเหตุการณ์ได้ช่วยผลิตอดีตชนิดใหม่ของสยามขึ้นมา

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผลกระทบจากกำเนิดของภูมิกายานั้นมีมากเสียจนอดีตของสยามจักต้องถูกเขียนขึ้นใหม่ด้วยมุมมองใหม่ ประวัติศาสตร์ใหม่ถูกสร้างขึ้นจากวาทกรรมหลงยุคผิดสมัยที่อาศัยภูมิกายากำมะลอ รวมถึงมโนภาพและปฏิบัติการที่ต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการใช้สมมติฐานแบบผิดยุคผิดสมัยเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของตัวตนทางกายภาพของสยามและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การใช้บริบทของการเมืองระหว่างประเทศผิดที่ผิดเวลาอย่างจงใจ มโนภาพเรื่องอำนาจอธิปัตย์ที่เป็นเอกภาพหนึ่งเดียวของรัฐก่อนสมัยใหม่ และที่ผิดเหลือเชื่อคือการใช้แผนที่ประวัติศาสตร์แบบ “เข้าใจผิดๆ” ว่าด้วยการเสียดินแดนและการปฏิรูปการปกครอง ตลอดจนแผนที่ที่ผิดยุคผิดสมัย ได้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างและสืบทอดวาทกรรมใหม่ว่าด้วยอดีตของไทย ที่มาพร้อมโครงเรื่องใหม่ สมมติฐานใหม่ คุณค่าใหม่ และเทคนิคใหม่ วาทกรรมใหม่นี้ได้ถูกผลิตซ้ำโดยสื่อสารมวลชน โรงเรียน

และสถาบันทางอุดมการณ์อื่นๆ อีกมากมาย กลายเป็นวาทกรรมที่ครองความเป็นใหญ่

เมื่อภูมิกายามีบทบาทสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ใหม่ให้แก่สยาม วาทกรรมว่าด้วยภูมิกายาก็น่าจะผลิตหรือปรับเปลี่ยนแง่มุมอื่นๆ ของประวัติศาสตร์ใหม่ด้วย

ตัวอย่างที่ผู้เขียนต้องการพิจารณาในที่นี้คือ ขอบเขตของอดีตแบบใหม่ หรืออะไรควรเป็นหัวข้อประวัติศาสตร์ คำถามก็คือ อดีตส่วนใดที่ควรค่าแก่การบันทึก เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาทในพิธีเปิด "สมาคมสืบสวนของโบราณ" อันเป็นสถาบันทำงานด้านประวัติศาสตร์แห่งแรกในสยาม

เนื้อหาในพระบรมราโชวาทเป็นตัวแทนที่ชัดเจนของวาทกรรมใหม่ว่าด้วยอดีตของสยาม พระองค์ทรงเตือนให้สมาชิกของสมาคมฯ ศึกษาอดีตของ *ประเทศชาติ* ในแบบที่แตกต่างจาก *พงศาวดาร* ในทัศนะของพระองค์ *ประเทศชาติ* มิใช่มีแค่อาณาจักรอยุธยาและกรุงเทพฯ แต่ยังรวมถึงเมืองใหญ่อื่นๆ ใน *ประเทศสยาม* ด้วย

> *เรื่องราวเหล่านี้ คงจะต้องจับตั้งแต่เมืองหลวง ไนยหนึ่งเรียกว่าหาง ห้าง ฤๅช้าง ซึ่งเปนที่ตั้งของชาติไทย แต่ต้นเดิม ลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อยุทธยาเก่า อยุทธยาใหม่ แลเมืองลโว้ ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤๅ**เมือง** ซึ่งเปนเจ้าครอง **เมือง** เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลกย์ เมืองสรรค์ สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้เปนต้นบรรดาซึ่งได้เปนใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่งแล้วรวบรวมมาเปน **ประเทศสยาม** อันหนึ่งอันเดียวนี้* [57]

เห็นได้ชัดว่าภูมิกายาที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้นเป็นตัวกำหนดพื้นที่ของประวัติศาสตร์ใหม่ แท้ที่จริงแล้วภูมิกายาเป็นเหตุผลเชิงตรรกะเพียงอันเดียวที่แสดงว่า ทำไมเมืองเหล่านั้นควรถูกนับรวมเป็นประเทศสยาม

ด้วยในทัศนะของพระองค์ อีกทั้งประวัติศาสตร์ไม่ควรถูกจำกัดอยู่เฉพาะช่วงเวลาที่ปรากฏในพงศาวดารเท่านั้น รัชกาลที่ 5 ทรงแนะว่าขอบเขตเวลาของประวัติศาสตร์ใหม่ควรเป็นพันปี

ด้วยกรอบการมองอดีตที่มีศูนย์กลางหลายแห่งนี้ จึงมีการเขียนและรวบรวมประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศูนย์อำนาจในภูมิภาคต่างๆ ออกมามากมาย แต่นักประวัติศาสตร์รุ่นต่อมา โดยเฉพาะพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ปรับเปลี่ยนกรอบทางเวลาและพื้นที่ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเสนอ

แนวการศึกษาใหม่นี้มุ่งความสนใจไปที่ประวัติศาสตร์ของศูนย์กลางใหญ่ๆ ได้แก่ สุโขทัย อยุธยา และกรุงเทพฯ อันเป็นวิธีการที่ไร้การทัดทานจวบจนถึงทศวรรษ 2520 อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของวาทกรรมว่าด้วยภูมิกายายังคงมีอยู่ชัดเจน การมุ่งความสนใจไปที่เมืองหลวงและไม่เอ่ยถึงเมืองใหญ่อื่นๆ มิได้หมายความว่าพื้นที่ของประวัติศาสตร์ใหม่แบ่งแยกกระจัดกระจายดังเช่นในอดีต ในทางตรงกันข้าม เมื่อถึงช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ศูนย์กลางอำนาจก็คือตัวแทนประเทศชาติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ถึงได้มีการใช้ชื่อเมืองหลวงหรือแม้แต่เมืองที่ผู้นำพำนักอยู่เพื่อหมายถึงประเทศ)

เมืองหลวงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ใหม่นี้ชี้ถึงความตระหนักในภูมิกายาที่เป็นปึกแผ่น สุโขทัยถูกถือว่าเป็นราชธานีแห่งแรกของสยามก็เพราะเชื่อกันว่ามีอำนาจปกครองครอบคลุมดินแดนเกือบทั้งหมดที่เป็นสยามในปัจจุบันและไกลไปกว่านั้น ขณะที่ศูนย์กลางใหญ่อื่นๆ ใหญ่ไม่เท่า ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ กล่าวไว้เมื่อปี 2472 ว่า

> *ไทยพวกที่ตั้งเป็นอิสระในแขวงสุโขทัย ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีแล้วพยายามปราบปรามพวกขอมขยายอาณาเขตลงมาทางเมืองลพบุรี ไทยพวกที่ตั้งเป็นอิสระในแขวงลานนาได้อาณาเขตเมืองแต่ในมณฑลพายัพเดี๋ยวนี้ แล้วก็เสื่อมอำนาจ แต่ไทยพวกที่ตั้งเป็นอิสระ ณ เมืองสุโขทัยสามารถแผ่อาณาเขตได้กว้างใหญ่ไพศาลไปจนประเทศอื่น และได้ปกครองเป็นเจ้าของ*

*ประเทศสยาม สืบมา ณ กาลบัดนี้ จึงนับว่า เมืองสุโขทัย เป็นปฐมราชธานีแห่ง **ประเทศสยาม** ตั้งแต่เป็นสิทธิ์แก่ชนชาติไทยในราวเมื่อ พ.ศ. 1800 เป็นต้นมา*[58]

บางทีส่วนหนึ่งที่ทำให้ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงโด่งดัง ได้รับการยกย่องสรรเสริญจนเกินพอดี มาจากความเชื่อว่า มันเป็นหนึ่งในหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่ชี้ว่าอาณาจักรสุโขทัยเกือบจะยิ่งใหญ่เท่ากับภูมิกายาของสยามในปัจจุบัน[59]

เป็นไปได้มากว่า การรับรู้ที่เปลี่ยนไปของภูมิกายาคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนขอบเขตพื้นที่ของอดีต

สยามที่มีศูนย์กลางหลายแห่งตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ดูจะมีนัยยะถึงความสัมพันธ์ของหน่วยทางพื้นที่ที่ต่อเนื่องเป็นผืนเดียว ขณะที่ประวัติศาสตร์ของศูนย์กลางอำนาจทำให้เมืองหลวงเป็นตัวแทนของทั้งหมด ในแง่นี้ความสนใจต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เพิ่มมากขึ้นในไทยในทศวรรษ 2520 และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองในไทยที่เปลี่ยนไปในทศวรรษดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเติบโตของระบบทุนนิยมที่รัฐให้การสนับสนุนและการเติบโตของเมืองใหญ่ในภูมิภาคต่างๆ อาจมีความสัมพันธ์ต่อกันอยู่บ้าง

แน่นอนว่า วาทกรรมว่าด้วยภูมิกายามีผลกระทบมหาศาลต่อความรู้เกี่ยวกับอดีตของสยามในหลายระดับและหลายลักษณะด้วยกัน แม้แต่เรื่องราวเกี่ยวกับ *ธรรมะ* และ *อธรรม* อันเป็นสารัตถะของอดีตในทัศนะเดิมของคนพื้นถิ่น ยังถูกแทนที่ด้วยเรื่องการต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติ[60]

อดีตถูกมองว่าเป็นชีวิตของชาติไทยที่ต้องเผชิญหน้ากับชาติอื่น นับจากกลางพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา แนวเรื่องของประวัติศาสตร์ไทยที่ทรงพลังและมีประสิทธิภาพมากที่สุดได้ถือกำเนิดขึ้น นั่นคือ ประวัติศาสตร์ “ไทยรบพม่า”[61] ความเป็นชาติ ความรักชาติ และอะไรทำนองเดียวกันนี้กลายมาเป็นภาระหน้าที่ที่บังคับให้เราอ่านอดีตในแบบเดียว ประวัติศาสตร์จึงกลายเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการนิยามความเป็นชาติไทย

ในทำนองเดียวกันกับกรณีภูมิศาสตร์สมัยใหม่เข้าแทนที่ภูมิศาสตร์พื้นถิ่น เป็นไปได้มากว่าเกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างวาทกรรมว่าด้วยอดีตที่แตกต่างกันด้วย เป็นการเผชิญหน้าซึ่งความรู้อดีตแบบใหม่ยังไม่สามารถดูดกลืนอดีตแบบเก่าได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงยังปรากฏความลักลั่นไม่ลงรอย ความคลุมเครือ และร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าอดีตแบบใหม่กำลังถูกสร้างขึ้น[62] อย่างไรก็ตาม ขอบข่ายเรื่องที่ว่ามานี้อยู่นอกขอบเขตของหนังสือเล่มนี้[63]

เชิงอรรถ

[1] Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1994).

[2] Chandran Jeshuran "The Anglo-French Declaration of January 1896 and the Independence of Siam," *Journal of the Siam Society*, 28, pt. 2 (July 1970), pp. 108-111.

[3] Noel A. Battye, "The Military, Government, and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn" (Ph.D. dissertation, Cornell University, 1974), p. 369.

[4] *Ibid*., p. 376.

[5] ดูบทกลอนฉบับเต็มพร้อมคำแปลใน James N. Mosel, "A Poetic Translation from the Siamese: Prince Damrong's Reply in Verse to Rama V," *Journal of the Siam Society*, 47, pt. 1 (January 1959), pp. 103-111.

[6] Battye, "The Military, Government, and Society in Siam, 1868-1910," p. 396.

[7] สำหรับงานประวัติศาสตร์ไทย ดูการวิเคราะห์แนวนี้ในงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2527)

[8] ดูประเด็นความต่อเนื่อง/แตกหักของช่วงเวลาดังกล่าวใน David Wyatt, "The 'Subtle Revolution' of King Rama I of Siam," in David Wyatt and Alexander Woodside, eds., *Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought* (New Haven: Yale University, 1982.), pp. 9-52; นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), โดยเฉพาะบทความ "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์"; อีกทั้งดู Klaus Wenk, *The Restoration of Thailand Under Rama I, 1782-1809* (Tucson: University of Arizona Press, 1968); สำหรับเรื่องความจำเป็นเร่งด่วนในการบรรเทาความตึงเครียด ดู Craig J. Reynolds, "Religious Historical Writing and the Legitimation of the First Bangkok Reign," in Anthony Reid and David Marr, ed., *Perceptions of the Past in Southeast Asia* (Singapore: Heinemann Educational Books [Asia], 1979), pp. 90-107.

[9] Craig Reynolds, "The Plot of Thai History: Theory and Practice," in Gehan Wijeyewardene and E.C. Chapman, eds., *Patterns and*

Illusions: Thai History and Thought (Canberra: the Richard Davis Fund and Department of Anthropology, Australian National University; Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1992), pp. 318-325.

[10] Rong Sayamanonda, *A History of Thailand* (Bangkok: Thaiwatthanaphanit, 1977), p. 135ff.

[11] ขจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524), หน้า 240-244

[12] ในบรรดาหนังสือภาษาไทยที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดคืองานของ จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ, *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 : การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523) และ สุวิทย์ ธีรศาศวัต, *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112-126 : การเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523); โครงเรื่องและเรื่องราวเช่นนี้กลายมาเป็นแบบแผนของตำราสอนเด็กนักเรียนในโรงเรียน ตัวอย่างเช่นงานของ ภารดี มหาขันธ์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่* (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, 2526), หน้า 164-165

[13] David K. Wyatt, *A Short History of Thailand* (New Haven: Yale University Press, 1984), pp. 201-208; ข้อความที่อ้างถึงในที่นี้มาจากหน้า 204

[14] *Ibid*., pp. 203-204; ส่วนที่เน้นเป็นของผู้เขียน ในช่วงหลังของบทนี้ผู้เขียนจะถกเกี่ยวกับว่า คำต่างๆ สามารถกำหนดทัศนะของเราและสร้างผลสะเทือนทางอารมณ์ได้อย่างไร

[15] ขจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก*, หน้า 244

[16] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาราชเสนา, *เทศาภิบาล* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503), หน้า 7

[17] Tej Bunnag, *Provincial Administration of Siam 1892-1915* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1977), p. v.

[18] *Ibid*., pp. 17-19.

[19] *Ibid*., p. 249.

[20] งานวิจัยในจารีตนี้ส่วนใหญ่คือวิทยานิพนธ์ปริญญาโทในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในไทย ดูตัวอย่างของงานเหล่านี้ได้ใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บ.ก., *มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ* (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524)

[21] เตช บุนนาค, "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบอบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ," *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 (2509)

[22] Tej Bunnag, *Provincial Administration of Siam 1892-1915*, p. 261; ส่วนที่เน้นเป็นของผู้เขียน ส่วนที่อ้างเป็นข้อความท่อนสุดท้ายของหนังสือ

[23] เตช บุนนาค, *ขบถ ร.ศ. 121* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524)

[24] ดู George Nathaniel Curzon, "The Siamese Boundary Question," *Nineteenth Century*, Vol. 28 No. 197 (July 1893), pp. 34-55.

[25] ขจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก*, หน้า 232-233

[26] Edward Said, *Orientalism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1978), pp. 213-216; ข้อความในเครื่องหมายคำพูดอยู่ในหน้า 213 สำหรับบทบาทสำคัญของลอร์ดเคอร์ซอนต่อลัทธิล่าอาณานิคมของอังกฤษ ดู Chandran Jeshuran, *The Contest for Siam 1889-1902: A Study in Diplomatic Rivalry* (Kuala Lumpur: Penerbit University Kebangsaan Malaysia, 1977).

[27] ทั้ง จิราภรณ์, *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112* และ สุวิทย์, *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112-126* ใช้บทความและแผนที่ของเคอร์ซอนในข้อถกเถียงของพวกเขาราวกับว่ามันเป็นหลักฐานที่ต่อต้านลัทธิอาณานิคม หรือเป็นข้อความที่แสดงความเห็นอกเห็นใจต่อสยาม นอกจากนี้ เมื่อพวกเขาใช้แผนที่นี้ เขาแทนที่เส้นสีหนาๆ ซึ่งเคอร์ซอนใช้แทนการประมาณเส้นเขตแดนต่างๆ อันเกิดจากการตีความที่แตกต่างกัน ด้วยเครื่องหมายจุดและขีด (..___..___..___..___..) อาจเป็นได้ว่าพวกเขารู้สึกว่าเส้นสีต่างๆ นั้นดูไม่จริงจังและไม่น่าเชื่อถือ จึงต้องใช้ระเบียบวิธีของแผนที่มาทำให้แผนที่ดูเป็นวิทยาศาสตร์และวิชาการ

[28] ดังที่เบน แอนเดอร์สัน ได้กล่าวว่า ภาพลักษณ์ของกษัตริย์สยามดูจะควบคู่ไปกับผู้นำชาตินิยมของประเทศเพื่อนบ้าน ดู "Studies of the Thai State: The State of Thai Studies," in Elizer B. Ayal, ed., *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History and Political Science* (Athens: Ohio University, 1978), p. 198.

[29] ดู ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "การเรียกร้องดินแดนคืน พ.ศ. 2483," *สมุดสังคมศาสตร์*, ปีที่ 12 ฉบับที่ 3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533), หน้า 28-65.

[30] Thamsook Numnonda, *Thailand and the Japanese Presence 1941-1945* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1977), chapter 2.

[31] *Ibid*.; ดู Thak Chaloemtiarana, ed., *Thai Politics: Extracts and Documents 1932-1957* (Bangkok: Social Science Association of Thailand, 1978), chapter 2 สำหรับบทแปลเอกสารทางราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้

[32] E. Thadeus Flood, "The 1940 Franco-Thai Border Dispute and

Phibuun Songkhraam's Commitment to Japan," *Journal of Southeast Asian History*, 10 (1969), pp. 304-325.

[33] แผนที่นี้มาจาก ทองใบ แตงน้อย, *แผนที่ภูมิศาสตร์ ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย*, พิมพ์ครั้งที่ 23 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529), หน้า 39; สเติร์นสไตน์แปลชื่อแผนที่ออกมาเป็น "Evolution of the Boundary of Thailand" และใส่ปีที่พิมพ์ต้นฉบับว่าเป็น ค.ศ. 1940 (พ.ศ. 2483); ดู Larry Sternstein, "A Catalogue of Maps of Thailand in the Museum of the Royal Thai Survey Department, Bangkok," *Journal of the Siam Society*, 56, pt. 1 (January 1968), p. 56; ที่จริงแผนที่นี้เคยตีพิมพ์มาแล้วในปี พ.ศ. 2478 ซึ่งแตกต่างอย่างมากจากฉบับที่ตีพิมพ์ในภายหลัง ดูแผนที่ใน ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "การเรียกร้องดินแดนคืน," หน้า 54 แต่นี่เป็นแผนที่ฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1940 ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

[34] ดู ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "การเรียกร้องดินแดนคืน," หน้า 51-62, และแผนที่ในหน้า 54, 56; อีกทั้งดู พยนต์ ทิมเจริญ, "แนวพรมแดนระหว่างสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศส," *วารสารแผนที่*, ปีที่ 26 ฉบับที่ 3 (มกราคม-มีนาคม 2527), หน้า 26; ประวัติศาสตร์การเสียดินแดนสำนวนใหม่ๆ ยังคงพบได้จนทุกวันนี้ สำนวนล่าสุดที่ผู้เขียนพบคือระหว่างกรณีพิพาทเขาพระวิหารในปี 2551 นี่เอง สำนวนล่าสุดนี้มาในรูป powerpoint presentation ของการเสียดินแดน 14 ครั้ง เพราะทึกทักว่าคาบสมุทรมลายูทั้งหมดและรัฐฉานทั้งหมด ตลอดถึงฝั่งซ้ายของแม่น้ำสาละวิน เป็นของสยามมาก่อน จึงต้องระบุว่า "เสีย" ไปเมื่อไร ประวัติศาสตร์การเสียดินแดนมีแกนเรื่องเหมือนๆ กัน แต่สาระแทบไม่เคยตรงกันเลย

[35] ดู Milton Goldman, "Franco-British Rivalry over Siam, 1896-1904," *Journal of Southeast Asian Studies*, 3 (1972), p. 226.

[36] ดู Wyatt, *A Short History of Thailand*, p. 207. รวมทั้งงานของ D.G.E. Hall, *A History of South-East Asia*, 4th edition (New York: St. Martin's Press, 1981), p. 729.

[37] Sir Josiah Crosby, *Siam: The Crossroads* (London: Holis&Carter, ca. 1945), pp. 113-114.; Flood, "The 1940 Franco-Thai Border Dispute and Phibuun Songkhraam's Commitment to Japan" บอกเล่าเรื่องราวที่แตกต่างเล็กน้อย เขาบอกว่าครอสบี้เห็นใจต่อคำร้องขอของสยาม แต่ไม่สามารถให้ความเห็นใจอย่างเป็นทางการต่อสยามได้ เพราะอิทธิพลของอเมริกันที่มีต่อนโยบายของอังกฤษในประเด็นนี้

[38] กนต์ธีร์ ศุภมงคล, *การวิเทโศบายของไทย* (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการเอกสารและหนังสือที่ระลึก ในคณะกรรมการกึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 24

[39] *เพิ่งอ้าง*; สำหรับบทบาทของนายวานิช ปาณะนันท์ และกลุ่มที่สนับสนุนญี่ปุ่นในรัฐบาลพิบูลสงคราม ดู Flood, "The 1940 Franco-Thai Border Dispute and Phibuun Songkhraam's Commitment to Japan," pp. 312-313, 317 and 322-324 และ Thamsook Numnonda, *Thailand and Japanese Presence 1941-1945*, pp. 115-116 และหลายแห่งตลอดบทที่ 1 และ 3; สำหรับข้อมูลภาษาญี่ปุ่นเกี่ยวกับชายผู้นี้ ดู Benjamin Batson and Shimizu Hajime, eds., *The Tragedy of Wanit: A Japanese Account of Wartime Thai Politics,* Special Publication Series, No. 1 (Singapore: Journal of Southeast Asian Studies, 1990).

[40] กรมแผนที่ทหาร, *วิวัฒนาการทางแผนที่ในประเทศไทย*, จัดทำขึ้นในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (กรุงเทพฯ : กรมแผนที่ทหาร, 2525), หน้า 13-14; ภาพประกอบมาจากทองใบ แตงน้อย, *แผนที่ภูมิศาสตร์ ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย*, หน้า 27, 29, 31, 33, 35, 37 ตามลำดับ ซึ่งแทบจะเหมือนกับฉบับปี พ.ศ. 2478-2479 ทั้งหมด

[41] Larry Sternstein, "An Historical Atlas of Thailand," *Journal of the Siam Society*, 52, pt. 1 (April 1964), p. 7; แม้จะใช้คำว่า "an" ในชื่อบทความ แต่ The เป็นการย้ำของสเติร์นสไตน์เอง ขอตั้งข้อสังเกตว่างานของเขาไม่มีแผนที่แผ่นแรกในรายการที่ระบุในที่นี้ เขาใช้แผนที่เพียง 5 แผ่น แม้ว่าที่จริงแผนที่ชุดนี้มี 6 แผ่นก็ตาม

[42] แต่ Sternstein ศึกษาแผนที่เหล่านี้ในฐานะ "สภาพทางกายภาพและสถานการณ์การเมืองในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ทำให้เขาใส่ชื่อแผนที่แต่ละฉบับในรูปพหูพจน์ เช่น Kingdoms and Cities at the time of..."

[43] กรมแผนที่ทหาร, *วิวัฒนาการทางแผนที่ในประเทศไทย*, หน้า 13 ชี้ว่าในต้นฉบับปี 1935 (พ.ศ. 2478) แผนที่นี้ชื่อว่า "อาณาจักรหนองแส" ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองหลวงของน่านเจ้า อย่างไรก็ตาม ในบทความของสเติร์นสไตน์ แผนที่นี้ถูกเรียกว่า อาณาจักรของรัชสมัยโก๋ะล่อฝง กษัตริย์ของน่านเจ้า, ค.ศ. 748

[44] ในแผนที่ในหนังสือของทองใบ *แผนที่ภูมิศาสตร์ ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย* ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. 2529, หน้า 31 ยุคของพ่อขุนรามคำแหงถูกเปลี่ยนเป็น พ.ศ. 1822-1843 ตามความรู้ประวัติศาสตร์ล่าสุด แต่เขาไม่ได้แก้ไขเนื้อหาในหน้า 30 ที่อยู่ตรงข้ามกับแผนที่

[45] Sternstein, "An Historical Atlas of Thailand," p. 20.

[46] Somkiat Wanthana, "The Politics of Modern Thai Historiography" (Ph.D. dissertation, Monash University, 1986), p. 341.

[47] สเติร์นสไตน์แสดงความเห็นดังกล่าวข้างต้น และเสนอว่าเพราะความไม่สมบูรณ์เหล่านี้ แผนที่แต่ละฉบับควรถูกแยกพิจารณาออกจากกัน ดู "An Historical Atlas of Thailand," p. 7; ผู้เขียนเห็นว่าความสมบูรณ์ของแผนที่

อยู่ที่การพิจารณาทั้งหมดรวมกัน มิใช่แยกออกจากกัน

[48] หัวข้อนี้มาจากคำว่า "The Past Plotted" ผู้เขียนจงใจให้มีความหมายสองนัยไปด้วยกัน กล่าวคือ plot หมายถึง (น.) โครงเรื่อง (ก.) ใส่โครงเรื่อง ก็ได้ หรือหมายถึง (น.) แผนการลับ (ก.) วางแผนการลับ ซึ่งอาจเรียกว่า "วางยา" ตามสำนวนสมัยปัจจุบันก็ได้ ไม่มีคำแปลภาษาไทยที่ให้ความหมายทั้งสองนัยได้อย่างใกล้เคียงตามที่ผู้เขียนต้องการ จึงขอแปลหัวข้อออกมาทั้งสองนัย

[49] ดูงานศึกษาบทละครของหลวงวิจิตรวาทการใน ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, *หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), โดยเฉพาะบทที่ 4; ข้อมูลเกี่ยวกับบทละครของหลวงวิจิตรฯ หลังจากนี้มาจากงานของประอรรัตน์เป็นส่วนใหญ่ สำหรับงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรฯ โปรด ดู กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, "การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ," *วารสารธรรมศาสตร์*, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519), หน้า 149-180 และ Charnvit Kasetsiri, "Thai Historiography from Ancient Times to the Modern Period," in Anthory Reid and David Marr, eds., *Perception of the Past in Southeast Asia* (Singapore: Heinemann Educational Books [Asia], 1979), pp. 156-170; ดูงานที่ศึกษาทัศนะทางประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรฯ ที่เยี่ยมยอดใน Somkiat Wanthana, "The Politics of Modern Thai Historiography," chapter 4. สำหรับบทเพลงบางบทพร้อมคำแปลภาษาอังกฤษ ดู Thak Chaloemtiarana, ed., *Thai Politics*, pp. 317-322. เพลงหลายเพลงถูกใช้งานกิจกรรมทางทหารทั้งในช่วงเวลาปกติและยามรัฐประหาร

[50] หลวงวิจิตรวาทการ, "พระนเรศวรประกาศอิสรภาพ," ใน *วิจิตรสาร*, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, 2508), หน้า 125

[51] ไม่มีพงศาวดารไทยฉบับใดเอ่ยถึงการโจมตีนี้ จะพบได้ในพงศาวดารของพม่า แต่กล่าวไว้ว่าไม่สำเร็จ ส่วนบทละครของหลวงวิจิตรฯ ไม่กล่าวถึงรายละเอียดและผลของการโจมตี

[52] เนื่องจากประอรรัตน์ บูรณมาตร์ ถือว่าฉากนี้เป็นจุดสุดยอดของละครเรื่องนี้ จึงตำหนิหลวงวิจิตรฯ ที่ไม่ใช้การประกาศอิสรภาพเป็นฉากจุดสุดยอดของละคร (ดู *หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์*, หน้า 168) ในความเห็นของผู้เขียน ฉากนี้เป็นเพียงปาฏิหาริย์ที่ถูกเพิ่มเข้ามาเท่านั้น แท้จริงแล้วจุดสุดยอดของละครเรื่องนี้อยู่ที่ช่วงขณะมหัศจรรย์ของการประกาศอิสรภาพนั่นเอง

[53] ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, *หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์*, หน้า 171-178

[54] *เพิ่งอ้าง*, หน้า 207-212

[55] *เพิ่งอ้าง*, หน้า 79-80

[56] Edmund Leach, *Genesis as Myth and Other Essays* (London:

Jonathan Cape, 1969), p. 9.

[57] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม," *วารสารศิลปากร*, ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม 2511), หน้า 45-46; ข้อความเต็มอยู่ในหน้า 42-46

[58] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง*, หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 6

[59] ทัศนะทางประวัติศาสตร์ที่ตีความผิดเวลาและสถานที่เช่นนี้อาจเกิดกับอดีตและวีรบุรุษของชาติในประเทศอื่นๆ ด้วย เช่น พุกามในช่วงเวลาของพระเจ้าอโนรธาและพระเจ้าจันสิตถา และล้านช้างในช่วงของพระเจ้าไชยเชษฐา

[60] ธงชัย วินิจจะกูล, "ผู้ร้ายในประวัติศาสตร์ไทย : กรณีพระมหาธรรมราชา," ใน กาญจนี ละอองศรี และคณะ, บ.ก., *ไทยคดีศึกษา* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2533), หน้า 173-196

[61] "ไทยรบพม่า" เป็นชื่อเรื่องของงานวรรณกรรมประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ที่รู้จักกันดีและทรงพลังมากที่สุดเรื่องหนึ่ง เขียนขึ้นครั้งแรกโดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในปี พ.ศ. 2460 ชื่อเรื่องตามที่พิมพ์ใน *ประชุมพงศาวดาร*, ภาคที่ 6 คือ "พงศาวดารเรื่องเรารบพม่า" ตีพิมพ์ซ้ำในปี พ.ศ. 2463 โดยเปลี่ยนคำว่า *เรา* เป็น *ไทย* (ดู ประชุมพงศาวดาร 5/6, 6/6, 7/6) ในฉบับพิมพ์หลังจากนี้คงเหลือเป็น *ไทยรบพม่า* โครงเรื่องและโครงสร้างของอดีตในแนวนี้ถูกนำเสนอในปี พ.ศ. 2454 โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เช่นกัน; ดู *แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม* (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

[62] ดู Lorraine Gesick, *In the Land of Lady White Blood: Southern Thailand and the Meaning of History* (Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University, 1995) เป็นงานประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์วรรณนาที่น่าตื่นตาตื่นใจมาก พูดถึงการเดินทางเข้าสู่ปริมณฑลในอดีตของท้องถิ่นที่ประวัติศาสตร์ชาติอย่างที่เป็นวิทยาศาสตร์ไม่สามารถกดปราบได้สำเร็จ ผู้เขียนเองได้เสนอประเด็นพึงค้นคว้าเพื่อศึกษาบทบาทของมันต่อการสร้างอดีตขึ้นใหม่ ในทำนองเดียวกับบทบาทของภูมิศาสตร์ในหนังสือเล่มนี้ ดู Thongchai Winichakul, "Siam Mapped: A History of the Geo-body of Siam" (Ph.D. dissertation, University of Sydney, 1988), pp. 333-338.

[63] นี่เป็นหัวข้อวิจัยใหญ่เรื่องหนึ่งที่ผู้เขียนสนใจมากที่สุดภายหลัง *Siam Mapped* อาจกล่าวได้ว่าคือการหันจากความรู้ภูมิศาสตร์มาศึกษาความรู้ประวัติศาสตร์ด้วยวิธีวิทยาในทำนองเดียวกัน แต่ผู้เขียนพบว่า ท่วงทำนองและการเปลี่ยนผ่านของความรู้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากความรู้ภูมิศาสตร์มากพอสมควร ผู้เขียนเคยเสนอเค้าโครงการเปลี่ยนผ่านของความรู้ประวัติศาสตร์ในบทความที่

เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม และได้เขียนขยายความบางประเด็นในบทความ “Siam’s Colonial Conditions and the Birth of Thai History” ซึ่งจะตีพิมพ์ในหนังสือเพื่อเป็นเกียรติแก่ Professor Bass Jan Terwiel โดย Rivers Books เร็วๆ นี้

คำแถลง
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิฯ เมื่อต้น พ.ศ. 2521 โดยมูลนิธิโครงการตำราฯ ได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเล่อร์เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาในแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยในการสร้างสรรค์ปัญญาความคิดริเริ่มและความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองเป็นส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปอย่างทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียนและผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปลและการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้จัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรกๆ มูลนิธิโครงการตำราฯ เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับตั้งแต่ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งจากนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมายเจตนารมณ์และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้ คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ มูลนิธิโครงการตำราฯ ยังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง รวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เพ็ชรี สุมิตร

ประธานคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ปี 2554

(ก่อตั้ง พ.ศ. 2509 โดยนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ฯลฯ)

นางเพ็ชรี สุมิตร	ประธานและผู้จัดการ
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	รองประธาน
นายธเนศ อาภรณ์สุวรรณ	รองประธาน
นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นางสาวศรีประภา เพชรมีศรี	กรรมการ
นายวีระ สมบูรณ์	กรรมการ
นายประจักษ์ ก้องกีรติ	กรรมการ
นายพิภพ อุดร	กรรมการ
นางสาวอุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายทรงยศ แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการทั่วไป

เลขอนุญาต ที่ ต. ๖/๒๕๑๙

เลขที่คำขอ ที่ ๖/๒๕๑๙

ใบอนุญาตจัดตั้งสมาคมหรือองค์การ

ตามที่ นายป๋วย อึ๊งภากรณ์

ได้ขออนุญาตจัดตั้ง มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑. ส่งเสริมการจัดทำตำราภาษาไทยในแขนงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งระดับมหาวิทยาลัย และก่อนมหาวิทยาลัย

๒. เผยแพร่ตำราของมูลนิธิในหมู่ผู้สอนวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั่วราชอาณาจักร

๓. ส่งเสริมการเรียบเรียงงานวิจัย และตำราชั้นสูง และรวบรวมเอกสารทางวิชาการออกตีพิมพ์

๔. ส่งเสริมกิจกรรมทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

๕. ไม่ทำการค้ากำไร และไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง

และมีที่ตั้งสำนักงานแห่งใหญ่ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร นั้น

กรมการศาสนาได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ดำเนินการจัดตั้งได้ และขอให้ปฏิบัติตามคำสั่งและข้อบังคับของกรมการศาสนา โดยเคร่งครัด

อนุญาต ณ วันที่ ๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๙

(นายวัชระ เอี่ยมโชติ)
อธิบดีกรมการศาสนา